

Cynulliad Cenedlaethol Cymru
Y Pwyllgor Cymunedau, Cydraddoldeb
a Llywodraeth Leol

**Ymchwiliad i Bolisi Amgylchedd
Hanesyddol Llywodraeth Cymru**

Mawrth 2013

Cynulliad
Cenedlaethol
Cymru

National
Assembly for
Wales

Cynulliad Cenedlaethol Cymru yw'r corff sy'n cael ei ethol yn ddemocrataidd i gynrychioli buddiannau Cymru a'i phobl, i ddeddfu ar gyfer Cymru ac i ddwyn Llywodraeth Cymru i gyfrif.

Gallwch weld copi electronig o'r adroddiad hwn ar wefan y Cynulliad Cenedlaethol:
www.cynulliadcymru.org

Gellir cael rhagor o gopiau o'r ddogfen hon mewn ffurfiau hygyrch, yn cynnwys Braille, print bras, fersiwn sain a chopïau caled gan:

Y Pwyllgor Cymunedau, Cydraddoldeb a Llywodraeth Leol
Cynulliad Cenedlaethol Cymru
Bae Caerdydd
CF99 1NA

Ffôn: 029 2089 8505
Ffacs: 029 2089 8021
E-bost: Pwyllgor.CCLLL@cymru.gov.uk

© Hawlfraint Comisiwn Cynulliad Cenedlaethol Cymru 2013
Ceir atgynhyrchu testun y ddogfen hon am ddim mewn unrhyw fformat neu gyfrwng cyn belled ag y caiff ei atgynhyrchu'n gywir ac na chaiff ei ddefnyddio mewn cyd-destun camarweiniol na difriol. Rhaid cydnabod mai Comisiwn Cynulliad Cenedlaethol Cymru sy'n berchen ar hawlfraint y deunydd a rhaid nodi teitl y ddogfen.

Cynulliad Cenedlaethol Cymru
Y Pwyllgor Cymunedau, Cydraddoldeb
a Llywodraeth Leol

**Ymchwiliad i Bolisi Amgylchedd
Hanesyddol Llywodraeth Cymru**

Mawrth 2013

Cynulliad
Cenedlaethol
Cymru

National
Assembly for
Wales

Y Pwyllgor Cymunedau, Cydraddoldeb a Llywodraeth Leol

Sefydlwyd y Pwyllgor ar 22 Mehefin 2011 gyda chylch gwaith i archwilio deddfwriaeth a dwyn Llywodraeth Cymru i gyfrif drwy graffu ar faterion gwariant, gweinyddu a pholisi sy'n cynnwys: diwylliant, ieithoedd, cymunedau a threftadaeth Cymru, gan gynnwys chwaraeon a'r celfyddydau; llywodraeth leol yng Nghymru, gan gynnwys materion tai; a chyfleoedd cyfartal i bawb.

Aelodau cyfredol y Pwyllgor

Ann Jones (Cadeirydd)
Llafur Cymru
Dyffryn Clwyd

Peter Black
Democratiaid Rhyddfrydol Cymru
Gorllewin De Cymru

Janet Finch-Saunders
Ceidwadwyr Cymreig
Aberconwy

Mike Hedges
Llafur Cymru
Dwyrain Abertawe

Mark Isherwood
Ceidwadwyr Cymreig
Gogledd Cymru

Lindsay Whittle
Plaid Cymru
Dwyrain De Cymru

Gwyn R Price
Llafur Cymru
Islwyn

Ken Skates
Llafur Cymru
De Clwyd

Rhodri Glyn Thomas
Plaid Cymru
Dwyrain Caerfyrddin a Dinefwr

Joyce Watson
Llafur Cymru
Canolbarth a Gorllewin Cymru

Cynnwys

Argymhellion y Pwyllgor	5
1. Cyflwyniad	7
2. Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru.....	10
3. Dulliau gweithredu presennol ar gyfer diogelu a rheoli'r amgylchedd hanesyddol	14
4. Hyrwyddo'r amgylchedd hanesyddol.....	31
5. Integreiddio polisiau amgylchedd hanesyddol ar draws Llywodraeth Cymru	39
6. Swyddogaeth awdurdodau lleol a mudiadau trydydd sector	48

Argymhellion y Pwyllgor

Argymhelliad 1. Cyn bwrw ymlaen ag unrhyw uno sy'n ymwneud â Chomisiwn Brenhinol Henebion Cymru, dylai'r Gweinidog roi ystyriaeth lawn i'r pryderon a godwyd gan dystion arbenigol yn ystod ein hymchwiliad. (Tudalen 13)

Argymhelliad 2. Dylai Llywodraeth Cymru edrych ar ddewisiadau i gryfhau statws Cofnodion yr Amgylchedd Hanesyddol, gan gynnwys eu rhoi ar sail statudol. (Tudalen 29)

Argymhelliad 3. Dylai Llywodraeth Cymru edrych ar ddewisiadau i symleiddio'r system rhestru. (Tudalen 30)

Argymhelliad 4. Dylai Llywodraeth Cymru sicrhau bod Awdurdodau Lleol yn defnyddio ac yn gorfodi rheolau sy'n ymwneud â rhestru yn gyson. (Tudalen 30)

Argymhelliad 5. Dylai Llywodraeth Cymru archwilio dewisiadau i gyflwyno amserlen statudol ar gyfer adolygu eiddo neu adeiladau rhestredig, gan ystyried cynaliadwyedd a defnydd. (Tudalen 30)

Argymhelliad 6. Dylai Llywodraeth Cymru ystyried dewisiadau i gyflwyno system sy'n golygu pan fydd chwiliadau gan awdurdodau lleol yn dangos bod adeilad wedi'i restru a/neu mewn ardal gadwraeth, bod y perchennog newydd yn cael canllawiau clir gan yr awdurdod lleol ynghylch y cyfyngiadau a'r cyfrifoldebau sydd ynghlwm wrth y statws rhestredig. (Tudalen 30)

Argymhelliad 7. Dylai Llywodraeth Cymru gyflwyno system i gael gwybod adeg gwerthu/trosglwyddo, a dorrwyd rheoliadau adeilad rhestredig o gwbl a chasglu gwybodaeth am gyflwr yr adeilad. (Tudalen 30)

Argymhelliad 8. Dylai Llywodraeth Cymru archwilio cyflwyno mecanwaith sy'n sicrhau, yn dilyn gwaith i adeilad rhestredig, y dylid cynnal arfarniad adeilad rhestredig cyn pen cyfnod penodol. (Tudalen 30)

Argymhelliad 9. Dylai Llywodraeth Cymru gymryd camau i gyflwyno cofrestr statudol ar gyfer parciau a gerddi hanesyddol, fel y cânt eu diogelu'n llawn yn y system gynllunio. (Tudalen 30)

Argymhelliad 10. Dylai Llywodraeth Cymru roi mecanweithiau ar waith i sicrhau cydweithrediad gwell wrth hyrwyddo'r amgylchedd hanesyddol. (Tudalen 38)

Argymhelliad 11. Dylai Llywodraeth Cymru edrych ar ddewisiadau i drosglwyddo'r cyfrifoldeb dros hyrwyddo safleoedd awdurdodau lleol i Cadw.
(Tudalen 38)

Argymhelliad 12. Dylai Llywodraeth Cymru edrych ar bosibilrwydd sefydlu sefydliad treftadaeth cenedlaethol ar sail aelodaeth, er mwyn hyrwyddo safleoedd hanesyddol.
(Tudalen 38)

Argymhelliad 13. Dylai Llywodraeth Cymru sicrhau bod Cadw yn rhoi blaenoriaeth i hygyrchedd i'w safleoedd a sicrhau bod ei ddull gweithredu yn gyson.
Tudalen 38)

Argymhelliad 14. Dylai Llywodraeth Cymru edrych ar bosibilrwydd sefydlu corff ymbarél cynrychioladol, fel English Heritage, i gynrychioli sefydliadau anllywodraethol yn y trydydd sector a'r sector preifat.
(Tudalen 58)

1. Cyflwyniad

Cyflwyniad

1. Fel rhan o'i rhaglen ddeddfwriaethol, cyhoeddodd Llywodraeth Cymru ei bod yn bwriadu cyflwyno Bil Treftadaeth i foderneiddio'r ffordd caiff yr amgylchedd hanesyddol ei reoli a'i ddiogelu yng Nghymru. Ym mis Ionawr 2012, cyhoeddodd y Gweinidog Tai, Adfywio a Threftadaeth [set o flaenoriaethau](#) ar gyfer y sector a dechreuodd ymgynghori â rhanddeiliaid ar y materion hyn. Roedd yn bwriadu cyhoeddi Strategaeth Amgylchedd Hanesyddol yn ystod hydref 2012, a fyddai'n sail ar gyfer rhagor o arfarnu ac ymgynghori i arwain at gyflwyno Bil rywbyrd yn 2014-15.

2. Ym mis Mai 2012, gwnaeth y Gweinidog [gyhoeddiad arall](#) ei fod wedi sefydlu gweithgor i edrych ar y dewisiadau ar gyfer posibilrwydd uno Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru â sefydliadau eraill, gan gynnwys Cadw. Yn wreiddiol roedd y gweithgor am gyflwyno ei adroddiad erbyn hydref 2012.

Cylch Gorchwyl

3. Ym mis Gorffennaf 2012, penderfynodd y Pwyllgor gynnal ymchwiliad i bolisi amgylchedd hanesyddol Llywodraeth Cymru er mwyn cyfrannu at y prosesau uchod a gwneud argymhellion yn ôl yr angen. Roedd cylch gorchwyl yr ymchwiliad yn seiliedig ar y cwestiynau canlynol:

- pa mor briodol a llwyddiannus yw'r systemau cyfredol a ddefnyddir gan Lywodraeth Cymru i ddiogelu ac i reoli'r amgylchedd hanesyddol yng Nghymru?
- i ba raddau y mae polisiâu Llywodraeth Cymru yn hyrwyddo'r amgylchedd hanesyddol yng Nghymru (er enghraifft, o ran dehongli, hygyrchedd, denu cynulleidfaoedd newydd a thwristiaeth)?
- i ba raddau y mae'r polisiâu ar gyfer yr amgylchedd hanesyddol yn plethu ag amcanion polisi ehangach Llywodraeth Cymru (fel adfywio cymunedau)?
- beth fyddai manteision ac anfanteision uno swyddogaethau Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru â swyddogaethau sefydliadau eraill, gan gynnwys Cadw?
- pa ran y mae awdurdodau lleol a mudiadau trydydd sector yn ei chwarae o ran gweithredu polisi amgylchedd hanesyddol Llywodraeth Cymru a pha gymorth maent yn ei gael i'r perwyl hwn?

Dull

4. At ei gilydd, cafodd y Pwyllgor 83 o ymatebion ysgrifenedig i'w ymgynghoriad a chynhaliodd dri sesiwn tystiolaeth lafar. Y tystion yn y sesiynau hynny oedd Cymdeithas Llywodraeth Leol Cymru; Comisiwn Henebion Brenhinol Cymru; y Gweinidog Tai, Adfywio a Threftadaeth; yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol; Cyngor Bwrdeistref Sirol Conwy; a'r Gweinidog Busnes, Menter, Technoleg a Gwyddoniaeth (gan drafod ei briff twristiaeth).

Gweithredoedd Llywodraeth Cymru

5. Yn ei Rhaglen Lywodraethu 2011, dywedodd Llywodraeth Cymru mai ei blaenoriaethau ar gyfer yr amgylchedd hanesyddol yn ystod y Pedwerydd Cynulliad oedd:

- cyflwyno'r Bil Treftadaeth, gan gynnal gweithgarwch polisi atebol ac ymgysylltu â'r cyhoedd;
- gweithredu Prosiect Twristiaeth Treftadaeth Cadw a gweithredu Cynllun Dehongli Cymru Gyfan Cadw, ei Strategaeth Dysgu Gydol Oes a'r Fframwaith ar gyfer Treftadaeth a'r Celfyddydau;
- cynnal rhaglen gadwraeth Cadw ar gyfer henebion sydd o dan ofal y wladwriaeth, ynghyd â dynodi asedau treftadaeth eraill.

6. Caiff ei llwyddiant o ran cyflawni'r amcanion hyn ei fesur drwy edrych ar ganran yr ymwelwyr â safleoedd Cadw a ddaw o grwpiau a dangynrychiolir; gwerthuso Prosiect Twristiaeth Treftadaeth Cadw; a chanran y rhaglenni cadwraeth a chynnal a chadw blynyddol a gwblheir ar gyfer henebion sydd o dan ofal y wladwriaeth.

7. Ar 16 Hydref 2012, cyhoeddodd y Gweinidog Tai, Adfywio a Threftadaeth ei [Strategaeth Amgylchedd Hanesyddol Cymru](#) (ac wedi hynny cyhoeddwyd [Prif Gynllun Gweithredu](#) a chafwyd dadl yn y Cyfarfod Llawn ar 23 Hydref 2012). Mae'r strategaeth a'r cynllun gweithredu yn dangos y bydd camau gweithredu yn y dyfodol yn y maes polisi hwn yn troi o amgylch pedair thema:

- amddiffyn y dreftadaeth a datblygu cynaliadwy. Bydd hyn yn cynnwys ymgynghoriad ar y Bil Treftadaeth a mesurau perthynol yn ystod gwanwyn 2013, gwaith i adnabod treftadaeth sydd mewn perygl, a hybu gwaith adfywio arbennig drwy dreftadaeth;
- sgiliau a chyfleoedd. Bydd hyn yn cynnwys gwaith ar ddatblygu sgiliau adeiladu traddodiadol a datblygu sgiliau yn y gymuned;

- dealltwriaeth a mwynhad y cyhoedd. Bydd hyn yn cynnwys gwaith i ddatblygu cynulleidfaoedd newydd drwy ddehongli; gwirfoddoli a chymryd rhan; cofnodion, gwybodaeth ac archifau; ac eiddo o dan ofal y wladwriaeth;
- yr economi, a fydd yn cynnwys gweithredu'r Prosiect Twristiaeth Treftadaeth, trefnu gŵyl hanes i Gymru a gweithio gydag addysg uwch a phartneriaid eraill.

8. Mae'r strategaeth hefyd yn nodi y bydd partneriaeth a chyflawni yn allweddol ar gyfer ei gweithredu. Bydd hyn yn cynnwys adolygiad o allu a gwydnwch cyrff yn y trydydd sector, adolygiad o strwythur cenedlaethol ar gyfer treftadaeth (a swyddogaeth Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru) ac adolygiad o'r dewis gorau ar gyfer corff cynghori newydd (hy Cadw).

9. Eglurodd y Gweinidog, er y byddai nifer o'r camau'n cael eu cymryd drwy gyflwyno'r Bil Treftadaeth, gellid cymryd nifer o fesurau eraill heb yr angen am ddeddfwriaeth.

2. Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru

Posibilrwydd uno Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru â sefydliadau eraill, gan gynnwys Cadw.

10. Ym mis Mai 2012, cyhoeddodd y Gweinidog ei fod wedi sefydlu gweithgor i edrych ar y dewisiadau ar gyfer posibilrwydd uno Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru â sefydliadau eraill, gan gynnwys Cadw. I ddechrau, cyhoeddodd y Gweinidog ei fod yn disgwyl i'r gweithgor a sefydlodd i edrych ar y materion hyn adrodd yn ôl iddo a chyflwyno dewisiadau iddo erbyn hydref 2012. O'r herwydd, yn sgîl natur sensitif o ran amser y mater hwn, bu i'r Pwyllgor drafod papur yn crynhoi'r dystiolaeth sy'n ymwneud â'r rhan hon o'r ymchwiliad yn ei gyfarfod ar 4 Hydref 2012.

11. Ar 10 Hydref 2012, [ysgrifennodd y Cadeirydd at y Gweinidog](#) yn tynnu sylw at y ffaith bod 83 o ymatebion ysgrifenedig wedi dod i law ar gyfer yr ymchwiliad a bod llawer iawn o'r dystiolaeth hon yn ymwneud yn uniongyrchol â phosibilrwydd uno Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru. Tynnwyd sylw'r Gweinidog at y ffaith bod gwrthwynebiad ysgubol gan randdeiliaid, yn rhifol o leiaf, i'r cynnig o uno swyddogaethau Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru â swyddogaethau sefydliadau eraill, gan gynnwys Cadw Roedd hyn yn arbennig petai'r uno yn digwydd yn Llywodraeth Cymru ei hun.

12. Dyma oedd y prif themâu a godwyd yn y dystiolaeth ac y tynnwyd sylw'r Gweinidog atynt:

- y ffaith bod adroddiad Chitty wedi mynd i'r afael â nifer o faterion a oedd yn edrych ar strwythur sefydliadau'r amgylchedd hanesyddol yng Nghymru;
- amseriad y cynnig. Roedd nifer o'r farn bod y cynllun yn cael ei ruthro, ac o'r farn na ddylai'r cynllun fynd rhagddo cyn cynnal ymgynghoriad llawn a chyn cyflwyno'r Bil Treftadaeth;
- y ffaith bod gan Gomisiwn Brenhinol Henebion Cymru a Cadw rolau penodol;
- y perygl o golli sgiliau ac arbenigedd staff Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru;
- colli annibyniaeth Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru a'r egwyddor o gael corff lled braich sy'n sail iddo.

13. Gofynnodd y Pwyllgor i'r Gweinidog ystyried effaith uno'n llawn a mynd i'r afael â'r materion a godwyd yn y dystiolaeth cyn bwrw ymlaen â dim.

Ymateb y Gweinidog

14. [Atebodd y Gweinidog y Cadeirydd](#) ar 29 Hydref 2012. Pwysleisiodd mai ei bryder wrth sefydlu'r gweithgor i edrych ar gyfrifoldebau Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru oedd sicrhau gwydnwch y gwasanaethau pwysig hyn yn y dyfodol mewn cyfnod o doriadau i gyllid gwasanaethau cyhoeddus nas gwelwyd o'r blaen. Pwysleisiodd hefyd y dylid canolbwyntio yn y dyfodol ar ganlyniadau yn ogystal â strwythurau sefydliadol. Gyda golwg ar y pryderon penodol a godwyd yn y dystiolaeth a gafodd y Pwyllgor, dywedodd y Gweinidog y canlynol:

- gyda golwg ar adroddiad Chitty, ei fod yn gul gan ei fod yn canolbwyntio ar bosibilrwydd dyblygu a gorgyffwrdd mewn gweithgareddau ac a ellid darparu'r rheini mewn ffordd symlach a gyda mwy o gydweithredu. Mae angen ystyried y materion hyn nawr mewn cyd-destun ariannol llymach;
- gyda golwg ar yr amser, bydd y Gweinidog yn ymgynghori'n llawn ar natur y newid os bydd yn penderfynu bod angen newid;
- gyda golwg ar rolau a swyddogaethau arbennig Comisiwn Brenhinol Cymru a Cadw, bydd yr adolygiad yn ystyried y synergedd yn y system bresennol ac a yw'r strwythurau sefydliadol presennol yn addas i'r diben;
- gyda golwg ar y perygl o golli sgiliau ac arbenigedd staff Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru, dywedodd y Gweinidog ei fod wedi ymrwymo i gadw ac i ddatblygu'r sgiliau a'r arbenigedd sydd ar gael ar draws y sector ar hyn o bryd;
- gyda golwg ar bosibilrwydd colli annibyniaeth Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru, dywedodd y Gweinidog ei fod yn disgwyl i faterion sy'n ymwneud ag annibyniaeth fod yn rhan o argymhellion y gweithgor.

15. Pwysleisiodd y Gweinidog nad oedd wedi gwneud dim penderfyniadau hyd yn hyn a'i fod yn disgwyl am yr adroddiad a'r argymhellion gan y gweithgor. Mae'r Strategaeth Amgylchedd Hanesyddol yn datgan bod y Gweinidog yn disgwyl cael yr adroddiad hwnnw cyn diwedd 2012. Mae'r cynllun gweithredu'n cynnwys ymrwymiad i gwblhau adolygiad o ddewisiadau ar gyfer cyflawni swyddogaethau Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru yn y dyfodol.

Datganiad Ysgrifenedig y Gweinidog, 17 Ionawr 2013

16. Ar 17 Ionawr, 2013, cyhoeddodd y Gweinidog ddatganiad ysgrifenedig ar ddatblygu achos busnes dros gyflawni swyddogaethau Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru a Cadw.

17. Ysgrifennodd y Gweinidog fod y gweithgor wedi cyflwyno adroddiad ac:

“Mae'r Gweithgor wedi dod i'r casgliad bod achos dros newid ac mae tri opsiwn wedi bod yn destun craffu rhagarweiniol. Mae'r rhain yn amrywio o ran maint o ailgyfansoddi'r Comisiwn fel corff modern hyd braich; uno swyddogaethau'r Comisiwn Brenhinol gyda rhai Cadw o fewn Llywodraeth Cymru, ac uno swyddogaethau'r Comisiwn gyda rhai Cadw mewn corff hyd braich tu allan i Lywodraeth.”¹

ac

“Er mwyn i mi ddod i farn derfynol ar fodel sefydliadol y dyfodol ar gyfer swyddogaethau'r Comisiwn, yr wyf wedi gofyn am achos busnes llawn i gael ei ddatblygu ar gyfer uno swyddogaethau'r Comisiwn gyda Cadw o fewn Llywodraeth Cymru. Defnyddir yr opsiwn o ailgyfansoddi'r Comisiwn fel corff modern hyd braich fel cymharydd costau yn yr ymarfer hwn. Yr wyf wedi gofyn am gyngor cynnar ar yr achos busnes ym mis Mawrth.

“Bum mewn cyfarfod yn ddiweddar gyda Cadeirydd y Comisiwn i esbonio fy ymateb i adroddiad y Gweithgor ac i bwysleisio y pwysigrwydd yr wyf yn rhoi i swyddogaethau'r Comisiwn. Mae'r Comisiwn wedi gwneud cyfraniad amhrisiadwy i'r sector amgylchedd hanesyddol yng Nghymru ac rwyf am sicrhau y gallwn adeiladu ar hyn yn ystod cam nesaf y broses. Yr wyf yn croesawu ymrwymiad y Comisiwn i barhau i weithio gyda ni i sicrhau bod y sector amgylchedd hanesyddol yn cael ei ffurfweddu'n briodol ar gyfer cyflawni fy mlaenoriaethau.

“Yr wyf yn ymwybodol iawn y bydd y posibilrwydd o newid sefydliadol mawr yn gythryblus i staff y ddau sefydliad dan sylw. Byddaf yn sicrhau bod staff yn parhau i gael cyfleoedd i gyfrannu a chymryd rhan yn y broses hon, tra hefyd yn ymgysylltu â'r undebau llafur perthnasol fel mae'r Gweithgor wedi ei wneud hyd yma. Bydd y broses hon yn cefnogi fy nod i ddiogelu gwasanaethau a swyddi. Ailadroddaf fy ymrwymiad y dylai swyddi sy'n gysylltiedig â darparu swyddogaethau'r Comisiwn ar hyn o bryd aros yn Aberystwyth.

“Byddaf yn gwneud penderfyniad terfynol ar sut i symud ymlaen unwaith y

¹ Datganiad Ysgrifenedig,
<http://wales.gov.uk/about/cabinet/cabinetstatements/2013/royalcommissionbusinesscase/;jsessionid=F9FA87E2342C549A701865E46E9FF4BA?skip=1&lang=cy>

byddaf wedi derbyn ac ystyried yr achos busnes a gomisiynwyd gennyf yn awr.”²

Ein Safbwynt

18. O ran y cynnig i uno Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru â Cadw, byddem yn ailadrodd y safbwyntiau a fynegwyd yn llythyr Cadeirydd y Pwyllgor hwn at y Gweinidog ar 10 Hydref 2012.

19. Rydym yn pwysleisio y dylai'r Gweinidog roi ystyriaeth lawn i'r dystiolaeth a godwyd yn ystod yr ymchwiliad hwn, a bodloni ei hun y rhoddwyd sylw i'r holl bryderon, cyn bwrw ymlaen ag unrhyw uno:

20. Rydym yn croesawu ymrwymiad y Gweinidog³ i gyhoeddi adroddiad y Gweithgor, ac rydym yn disgwyl y bydd hwn yn rhoi darlun llawn o'r materion mae'r Grŵp wedi'u hystyried ac sydd wedi cyfrannu at safbwyntiau'r Gweinidog.

Argymhelliad

Argymhelliad 1: Cyn bwrw ymlaen ag unrhyw uno sy'n ymwneud â Chomisiwn Brenhinol Henebion Cymru, dylai'r Gweinidog roi ystyriaeth lawn i'r pryderon a godwyd gan dystion arbenigol yn ystod ein hymchwiliad.

² Datganiad Ysgrifenedig, <http://wales.gov.uk/about/cabinet/cabinetstatements/2013/royalcommissionbusinesscase/;jsessionid=F9FA87E2342C549A701865E46E9FF4BA?skip=1&lang=cy>

³ Cwestiynau Ysgrifenedig y Cynulliad, 29 Ionawr 2013, <http://www.assemblywales.org/cy/bus-home/bus-business-fourth-assembly-written-questions.htm>

3. Dulliau gweithredu presennol ar gyfer diogelu a rheoli'r amgylchedd hanesyddol

Cyflwyniad

21. Rhan allweddol o'r ymchwiliad oedd pa mor briodol ac effeithiol yw'r systemau presennol ar gyfer rheoli a diogelu'r amgylchedd hanesyddol.

22. Roedd nifer o dystion yn canmol y systemau amgylchedd hanesyddol presennol. Awgrymwyd bod y systemau wedi sicrhau, i raddau helaeth, bod treftadaeth Cymru yn cael ei diogelu'n effeithiol. A dweud y gwir, awgrymwyd bod agweddau o wasanaethau amgylchedd hanesyddol yng Nghymru yn fwy effeithiol nag mewn rhannau eraill o'r DU.

23. Fodd bynnag, dywedodd tystion wrthym fod taer angen symleiddio'r system, gan fod llawer o'r ddeddfwriaeth ac arweiniad cysylltiedig wedi bod ar waith ers nifer o flynyddoedd a'u bod wedi datblygu mewn ffordd ad hoc. Roedd hyn wedi arwain at anghysonderau ac roedd angen cytgordio'r mecanweithiau gwahanol ar gyfer rheoli a diogelu, er mwyn sicrhau bod y system yn effeithiol.

Trefn strwythurol a sefydliadol

24. Cyfeiriodd nifer o dystion at adroddiad Chitty, a oedd wedi dod i'r casgliad bod strwythur y system yn briodol ac yn effeithiol. Roedd tystion hefyd yn teimlo bod y system yng Nghymru, gyda CADW, Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru a'r pedair ymddiriedolaeth archaeolegol, yn gweithio'n effeithiol. Fodd bynnag, pwysleisiwyd, fel yr oedd adroddiad Chitty wedi ei gynnig, bod cydweithredu a chydgyssylltu yn bwysig.

25. O ran grŵp Amgylchedd Hanesyddol Llywodraeth Cymru, teimlid bod y grŵp yn chwarae rhan bwysig a'i fod wedi rhoi cryfder a phwrpas at gyfeiriad strategol. Mewn tystiolaeth ysgrifenedig, dywedodd Cronfa Dreftadaeth y Loteri:

“[...] the Historic Environment Group stimulates coherent cross sector communication and partnership working [...]”⁴

26. Fodd bynnag, cafwyd sylwadau am effaith, neu effaith ymddangosiadol, gwaith y Grŵp. Mewn tystiolaeth ysgrifenedig, dywedodd Ymddiriedolaeth Addoldai Cymru:

⁴ Cronfa Dreftadaeth y Loteri, HIS 51

“The Historic Environment Group seems to have a useful work programme but it is difficult to see the fruit of this work, which needs to be more widely disseminated.”⁵

27. Dywedodd yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol wrthym:

“The Historic Environment Group has been in existence for about 10 years, and it is time to look at the outputs and outcomes and at whether they match the original terms of reference.”⁶

Swyddogaeth a gweithgareddau Cadw

28. Roedd rhai dystion yn teimlo bod rhywfaint o ddryswch yn dal i fodoli ynghylch swyddogaeth Cadw, yn enwedig sut yr oedd Cadw a sefydliadau eraill yn plethu â'i gilydd. Dywedodd un ymatebydd:

“The Society is also aware that some confusion exists regarding the role of CADW; in relation to the Assembly, the local authority decision making process, and the public as land and property owners.”⁷

29. Codwyd rhai materion ynghylch statws Cadw fel rhan o Lywodraeth Cymru. Un safbwynt oedd:

“Cadw is not at 'arm's length' to the Welsh Government. Cadw's role has been perceived to be diminished since it became an Advisory Body and was no longer an independent Executive Body. This independence of its paymaster is essential in order to protect the heritage and function effectively.”⁸

30. Fodd bynnag, clywsom hefyd:

“The role of Cadw as part of the Welsh Government enables a much more rapid response to immediate threats than is the case in England.[...] Any considerations for change should not involve decentralising the role of any organisation responsible for managing the historic environment.[...]”⁹

31. Clywsom bryderon hefyd ynghylch y ffocws roedd Cadw yn ei roi i rannau o'i swyddogaeth, ac a oedd hyn yn briodol ai peidio:

⁵ Ymddiriedolaeth Addoldai Cymru, HIS 72

⁶ Yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol, Tystiolaeth Lafar

⁷ Wrexham Area Civic Society, HIS 30

⁸ Ruperra Castle Preservation Trust, HIS 49

⁹ Headland Archaeology Ltd, HIS 60

“The Trust believes that Cadw could be more outward facing in terms of its message and purpose [...] Cadw could provide more advice and guidance and undertake a more proactive educative and standard setting role.[...] Cadw’s general website now seems to carry less information on policy issues, technical guidance, and information in general than previously. It may be that Cadw wants a site that is more welcoming to the general visitor, and if so, it should create a parallel sector/technical site, similar to Historic Scotland’s new Technical Conservation website to provide more technical and policy advice.”¹⁰

“[an issue that needs to be addressed is] The refocusing of Cadw's efforts on its estate due to commitments placed on it by Ministers, which has possibly diverted limited resources away from supporting other owners and users of historic buildings”¹¹

32. Roedd nifer o ymatebwyr wedi sôn am lefel adnoddau Cadw, a'i allu oherwydd hynny i gyflawni ei swyddogaeth. A dweud y gwir, dyma oedd un safbwynt:

“In terms of systems, it must be said that we have noticed a downturn in Cadw’s capacity to perform basic functions, both due to staff cuts and the changing agenda of Cadw towards ‘heritage tourism’.”¹²

33. Dywedodd Ymddiriedolaeth Addoldai Cymru:

“It appears to us that Cadw may well be under-resourced for what the Welsh Government as a whole requires of it.”¹³

Materion penodol sy'n ymwneud â'r system bresennol

Materion sy'n ymwneud â rhestru

34. Roedd nifer o dystion yn teimlo bod y system rhestru yn rhy gyfyngol:

“There is a lot of controversy about listed building consent and people being frustrated. We need to have clarity around the process. It has to be

¹⁰ Ymddiriedolaeth Addoldai Cymru, HIS 72

¹¹ Institute of Historic Building Conservation, HIS 64

¹² Awdurdod Parc Cenedlaethol Arfordir Penfro, HIS 12

¹³ Ymddiriedolaeth Addoldai Cymru, HIS 72

something that is readily understood so that people can sign up to it and it has to make sense.”¹⁴

“There are ever increasing demands for alteration to the historic environment, renewable energy being just one, that decisions can be complex and require time. The public increasingly demand faster decisions and more transparency about the process which means there is a need to review the implementation of what is a good system but one that is sometimes undermined by lengthy procedures or under-resourcing”¹⁵

“The need for referring all the Listed Building Consent applications to Cadw (except for only internal alterations) is questioned. This requirement slows down the process of consent and frustrates applicants.”¹⁶

“The focus of our representation is upon the current system of listed building consent. This system in our view represents in many ways a serious impediment to the preservation or enhancement of our historic buildings. In our experience developers are, in many cases, put off finding beneficial uses for listed buildings due to the significant bureaucratic hurdles faced with achieving change. It seems far too often that the system and those that police it prefer historic assets to fall to ruin than to accept changes that may sustain that asset's long term future.”¹⁷

“[...] because current legislation assumes that any change to heritage requires expert scrutiny, the system has a very high resource need, much higher than is (or is ever likely to be) provided in practice. That means that the heritage consent process often does not work properly, and it is too difficult to get consent for desirable change, especially (counter-intuitively) more minor change.”¹⁸

“In the past our members have experienced an overly precautionary approach in application of policies to protect historic environments, most often at the local level. For example, additional arbitrary buffers have been applied to some historic landscapes, with little acknowledgment that most of these in themselves are man altered landscapes. This is a point set out quite clearly in technical guidance provided by the Statutory consultees who recognise that some development is inevitable. However, this

¹⁴ Yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol, Tystiolaeth Lafar

¹⁵ Ymddiriedolaeth Adfywio'r Tywysog, HIS 81

¹⁶ Parciau Cenedlaethol Cymru, HIS 58

¹⁷ Mango Planning and Development Ltd, HIS 69

¹⁸ Cymdeithas Tir a Busnesau Cefn Gwlad, HIS 46

guidance often appears to be misinterpreted at the local level to imply that any change in the environment in or around these areas should be restricted or prohibited.”¹⁹

35. Fodd bynnag, roedd Cyngor Cefn Gwlad Cymru o’r farn:

“An unfortunate pattern is becoming very apparent in Wales in the built environment. It is that if the place is not protected because of its historic importance (such as a World Heritage Site, listed building, ancient monument or Conservation Area) or its landscape importance (such as AONB or National Park) the likelihood is that a poor quality of siting and design process is sometimes more likely to get through the planning process. The result that we see far too frequently across Wales is isolated areas of careful thought about landscape and heritage issues, surrounded by an area subject to less rigorous control or consideration. The cumulative effect is a divergence of character from what was locally distinct and very strong, to sometimes rather chaotic and discordant collection of unrelated built elements and features and a very poor quality of public realm and greenspace.”²⁰

Cwrtil

36. Soniodd nifer o dystion am ddiffyg eglurder ynghylch cwrtil adeiladau, ac roedd nifer yn teimlo bod angen mynd i’r afael â’r mater hwn:

“Advice on curtilage structures of listed buildings are often a very grey area, and the guidance in the Circular could usefully be clarified. Ideally curtilage structures should be identified in the listing descriptions, or at least for the Circular advice to be clearer.”²¹

“It would be helpful if all listing notices included a plan by Cadw clearly identifying the statutory designation rather than a reliance on description alone. The current lack of clarity on the curtilage of listed buildings is causing uncertainty and impacting on the ability to ensure preservation of the buildings with a clear historic merit.”²²

¹⁹ RenewableUK Cymru, HIS 67

²⁰ Cyngor Cefn Gwlad Cymru, HIS 47

²¹ Parciau Cenedlaethol Cymru, HIS 58

²² Partneriaeth Cydwasanaethau GIG Cymru, HIS 63

“The statutory lists of listed buildings and Scheduled Ancient Monuments need development including the definition of curtilages, the improvement of descriptions and the rationalization of overlaps between the systems.”²³

“Existing listing records are in our experience very poor and in far too many cases fail to explain fully those features or characteristics of a building or its history that have given rise to its listing. The records are also often unclear as to the physical extent of the listing, particularly with regard to curtilage buildings.”²⁴

Apeliadau

37. Mynegodd nifer o ymatebwyr y farn nad oedd gan y system system apeliadau ddigonol ar hyn o bryd:

“[...] the process of listing buildings would benefit from including an opportunity to appeal against the proposed listing.”²⁵

“The current system lacks a robust process of appeal against a local authority’s definition of curtilage buildings.”²⁶

“In our view, if CADW is to hold such power over the status of listed buildings then a system of appeal ought to be introduced to allow landowners to challenge their listing decisions or refusals to review listings, without recourse to the courts.”²⁷

Uno a chytgordio rhestri

38. Awgrymodd nifer o dystion y byddai’r system yn elwa o gytgordio’r trefniadau rhestru. Eglurodd Ymddiriedolaeth Archaeolegol Clwyd-Powys:

“The creation of a single category of historical assets would help the system for protecting the historic environment to become more transparent at a local level, as the current multiplicity of statutory and non-statutory designation can cause uncertainty and confusion.”²⁸

²³ Institute of Listed Building Conservation, HIS 64

²⁴ Mango Planning and Development Ltd, HIS 69

²⁵ Parciau Cenedlaethol Cymru, HIS 58

²⁶ Partneriaeth Cydwasanaethau GIG Cymru, HIS 63

²⁷ Mango Planning and Development Ltd, HIS 69

²⁸ Ymddiriedolaeth Archaeolegol Clwyd Powys, HIS 36

Asedau na chânt eu diogelu'n statudol

39. Dywedodd nifer o dystion wrthym fod angen diogelwch gwell ar gyfer safleoedd heb eu dynodi nad ydynt yn cael eu rheoleiddio gan y system gynllunio. Dywedodd Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru:

“There are some important things to be achieved through heritage, and top of the list is statutory protection for those additional assets that do not fit into the existing framework of listing and scheduling.”²⁹

40. Cyfeiriodd yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol at y mater hwn hefyd:

“The systems for protecting those elements of the historic environment that do receive statutory protection are successful. However, the systems might not be appropriate to protect elements that do not meet the criteria for statutory listing.”³⁰

41. Dywedodd y Royal Town Planning Institute wrthym:

“Wales’ historic environment extends beyond the protected assets such as Listed Buildings and Conservation Areas. Urban areas, including parts of towns and cities and villages, often have a strong historical character which if managed and used in an appropriate manner can enhance these areas, providing established quality built urban fabric, and can support their regeneration and vitality. This has particular importance in the economic areas of town and village centres. Historic properties and areas should not be seen in isolation but within the wider context of what makes up the character of all areas. Landscape Character Areas have been used to define the environmental differences and characteristics between areas something similar could be used to define these differences in the built environment both urban and rural.”³¹

Cyfrifoldebau perchnogion asedau a ddiogelir

42. Cyfeiriodd nifer o ymatebwyr at fater cyfrifoldebau perchnogion. Dywedodd nifer y dylai'r sefyllfa fod yn gliriach:

“The system of enforcement could be truncated and the legislation clarified as to the responsibilities of owners and LPA’s with regard to repair

²⁹ Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru, Tystiolaeth Lafar

³⁰ Yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol, HIS 71

³¹ RTPI, HIS 50

and maintenance. This is a significant issue for the historic environment throughout the UK.”³²

43. Ar y mater hwn, dywedodd Ymddiriedolaeth Adfywio'r Tywysog y gallai'r system ymddangos yn gosbau i gyd heb ddim gwobrau. Aeth ymlaen i ddweud:

“Systems that are focused on helping owners to look after their part of the historic environment rather than controlling them to do so would be advantageous, especially with regard to buildings at risk.”³³

Ardaloedd cadwraeth

44. Awgrymwyd y dylai fod yn ofyniad bod ymgynghoriad cyhoeddus yn cael ei gynnal cyn dynodi ardaloedd cadwraeth. Dylid hefyd cael amserlenni statudol ar gyfer pryd y dylai awdurdodau lleol adolygu ardaloedd cadwraeth a monitro newidiadau.

Y broses cynllunio

45. Cododd rhai ymatebwyr bryderon am y broses cynllunio. Dywedodd y Royal Town Planning Institute:

“The current process can confuse applicants as to what is the correct way to proceed and creates frustrations with the process. Owning such assets brings responsibilities and there are considerable additional costs, however it is also important that the systems are in place which supports such owners. A trigger system for new owners of listed buildings or owners of newly listed buildings providing an explanation about the listing process, guidance over additional controls, sources of help etc could help.”³⁴

46. Dywedodd Cymdeithas Tir a Busnesau Cefn Gwlad:

“That (even in the relatively recent Planning Policy Wales) formal planning policy still has a strong presumption in favour of the “preservation” of heritage, implying the prevention of change, not on the “conservation of significance” which is modern conservation best practice.”³⁵

³² Parciau Cenedlaethol Cymru, HIS 58

³³ Ymddiriedolaeth Adfywio'r Tywysog, HIS 81

³⁴ RTPI, HIS 50

³⁵ Cymdeithas Tir a Busnesau Cefn Gwlad, HIS 46

Cofnodion yr Amgylchedd Hanesyddol

47. Roedd barn bod Cofnodion yr Amgylchedd Hanesyddol yn hanfodol er mwyn rheoli'r amgylchedd hanesyddol yn effeithiol, yn enwedig wrth gyfrannu at y broses cynllunio. Dywedodd nifer o ymatebwyr y dylid cryfhau statws y Cofnodion, efallai drwy eu gwneud yn statudol. Mynegodd Trysor y pryder canlynol hwn:

“Negatives are that there is a lack of consistency in the standards which underpin the NMR and Regional HERs, and Cadw’s Scheduled Ancient Monuments and Listed Buildings Registers. There are great variations in terminology and quality of record. It is also evident that there are significant gaps in the various records which make it unrealistic to assume that they are comprehensive records of the Welsh historic environment.”³⁶

48. Ysgrifennodd yr Institute for Archaeologists:

“[...] although Wales has comprehensive Historic Environment Record (HER) coverage, in the absence of a statutory duty on local authorities to maintain or have access to a HER, we cannot be confident of maintaining that provision in the future in the light of the funding challenges facing all public bodies.”³⁷

Tirweddau a gerddi hanesyddol

49. Gwnaeth ymatebwyr nifer o bwyntiau ynghylch cryfhau'r trefniadau ar gyfer cofrestru tirweddau a gerddi. Roedd Cyngor Cefn Gwlad Cymru o'r farn y gellid gwella'r pwyslais ar nodweddion hanesyddol tirweddau:

“The historic environment (whether buildings, monuments, parks or landscapes), contributes significantly to a locally distinctive ‘sense of place’. These places, whether designated or not, are highly valued by both society and individuals. This is the part that can potentially slip in-between policy, protection and management and be the subject of fragmentation of historic character and features of interest. The attention to managing wider historic landscape character and making the connections and relationships between individual assets and the natural resources of an area is important, often the importance is greater when collective rather than individual.”³⁸

³⁶ Trysor, HIS 54

³⁷ Institute for Archaeologists, HIS 42

³⁸ Cyngor Cefn Gwlad Cymru, HIS 47

50. Roedd rhai yn teimlo y gallai diffyg trefniadau statudol arwain at faterion gyda'r broses cynllunio. Ysgrifennodd Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru:

“The inclusion of Parks and Gardens on the Cadw/ICOMOS Register is at present voluntary, and at the discretion of the owners, and therefore there is the danger that important sites can be overlooked in the consultation process.”³⁹

51. Mewn tystiolaeth lafar, dywedodd yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol wrthym:

“There are challenges around how the Welsh Government deals with registered landscapes. Registered landscapes and registered parks and gardens are material considerations in the planning process, but they have no statutory protection.”⁴⁰

52. Roedd nifer o ymatebwyr yn teimlo y dylai'r gofrestr o dirweddau gael statws statudol llawn. Gwnaed sylw tebyg gan Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru ar y trefniadau ymgynghori ynghylch parciau a gerddi hanesyddol yng Nghymru:

“The WHGT is therefore effectively the acting Non-statutory Consultee for planning applications affecting listed historic parks and gardens in Wales. Indeed currently some LPAs, at their discretion and as a result of locally negotiated arrangements, are willing to consult us directly and appreciate our contributions. We would therefore strongly urge the National Assembly for Wales to formalise this arrangement and appoint the Welsh Historic Gardens Trust as the Statutory Consultee for planning applications concerning historic parks and gardens in Wales and that sufficient government funding should be forthcoming for this role.”⁴¹

Adeiladau eglwysig

53. Cyfeiriodd rhai ymatebwyr at y trefniadau presennol i ddiogelu adeiladau eglwysig, ac roeddent yn teimlo bod y rhain yn annigonol. Awgrymodd The Victorian Society:

“[...] Wales lags behind best practice in England, for example in failing to require statements of significance in support of faculty applications, with the result that often the impact of the proposals on the significance of the

³⁹ Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru, HIS 82

⁴⁰ Yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol, Tystiolaeth Lafar

⁴¹ Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru, HIS 82

building is often poorly understood. The Church in Wales would benefit from a central conservation resource of the sort which the Church Buildings Council provides in England.”⁴²

54. Mynegwyd pryder hefyd ynghylch diffyg cynnydd ar ôl yr Adolygiad a gomisiynwyd gan Lywodraeth Cymru o'r System o Eithriadau Eglwysig yng Nghymru (2004), gydag un ymatebydd yn dweud “of particular concern is the failure of the Welsh Assembly Government to do anything about the Review [...] it seems to have disappeared without trace”.⁴³

Amgylchedd hanesyddol morol

55. Dywedodd nifer o ymatebwyr fod y trefniadau presennol ar gyfer diogelu treftadaeth forol yn annigonol. Ysgrifennodd The Joint National Archaeology Policy Committee:

“The coastal and marine areas of Wales’ coast harbour a vast wealth of cultural heritage with a rich and diverse archaeological record. However, there are very significant weaknesses in the current systems employed by the Welsh Government for protecting and managing the marine historic environment. [...] The primary legislative mechanism for protecting historic assets in the marine zone [...] is not well suited to provide a comprehensive, fit for purpose framework for the management and protection of Wales’ maritime heritage.”⁴⁴

56. Awgrymwyd hefyd nad yw'r ddeddfwriaeth sydd ar waith i ddiogelu'r amgylchedd morol yn addas i'r diben ac y dylid rhoi sylw i'r maes hwn yn y bil treftadaeth.

Treftadaeth gludadwy ac anniriaethol

57. Cyfeiriodd nifer o ymatebwyr at ddiogelu asedau anniriaethol. Ysgrifennodd un ymatebydd:

“There is a considerable and unfortunate current conceptual and geographical disjoint or fault-line in current Government structures and systems in Wales, which isolates the protection of historic and archaeological sites and landscapes on the one hand, from museums and research projects on the other, dealing with material culture and holding

⁴² The Victorian Society, HIS 68

⁴³ The Victorian Society, HIS 68

⁴⁴ The Joint National Archaeology Policy Committee, HIS 43

artefact collections retrieved from historic and ancient places. For the visitor or user, the experience of the historic environment is a fractured one – places in landscapes barely integrating with collections of objects retrieved from excavations, chance finds or through metal detecting or archives.”⁴⁵

58. Cyfeiriodd yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol at y mater hwn hefyd mewn tystiolaeth lafar:

“It is a difficult challenge to embrace the intangible, but it is such an important part of life in Wales. We need to put measures in place that make sure that archaeology and the historic environment that we are not aware of now is protected for future generations.”⁴⁶

59. Roedd Ffederasiwn Amgueddfeydd ac Oriolau Celf Cymru yn teimlo y gellid rhoi sylw i'r mater hwn yn y Bil Treftadaeth:

“It is essential, in our view, that the historic environment includes portable objects and the intangible heritage but we suspect that these are being ignored. [...] This is particularly important in terms of the Heritage Bill, which we know, from the Federation’s conversations with the Minister, is intended to cover objects (portable heritage) and stories (intangible heritage) that reflect the wider heritage of Wales. The role of museums in preserving and interpreting this heritage is a vital element in any legislation.”⁴⁷

Treftadaeth ddiwydiannol, meysydd brwydr ac ati

60. Yng nghyswllt diogelu a rheoli henebion diwydiannol hanesyddol, roedd Cymdeithas Melinau Cymru yn teimlo bod angen gwella'r trefniadau presennol. Ysgrifenasant:

“Current legislation is not well-suited to these types of structures and monuments which often consist of several individual components [...] In view of the particular importance of industry to the heritage of Wales we consider the Welsh Government should improve the legislation to, in

⁴⁵ Adam Gwilt, HIS 56

⁴⁶ Yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol, Tystiolaeth Lafar

⁴⁷ Ffederasiwn Amgueddfeydd ac Oriolau Celf Cymru, HIS 18

effect, protect industrial *processes* rather than individual structures that often remain out of context in inappropriate settings.”⁴⁸

61. Yng nghyswllt meysydd brwydr, roedd y Battlefields Trust yn teimlo bod diffyg yn y system bresennol:

“At present battlefields as such enjoy no separate registration, recognition or protection in Wales [...] The Trust hopes that the Welsh Government will be able to institute more measured and considered provisions in Wales. [...] The Trust asks the Welsh Government to give proper recognition to the importance of tourism in terms of people visiting battlefields. It is an important driver of economic regeneration as well as a cultural and educational asset in its own right.”⁴⁹

Safbwynt y Gweinidog

62. Wrth drafod pam mae angen Bil Treftadaeth, eglurodd y Gweinidog i'r Pwyllgor:

“The legislation that currently applies to the Welsh historic environment, we see that it is a bit of a hotchpotch, a piecemeal evolution of things that have happened on an England-and-Wales basis very often, over 30 years or more. To my mind, that is where the streamlining comes in for sure. We have an opportunity now with our primary legislative powers to put together a package of legislative support for the historic environment that suits Wales specifically.”⁵⁰

63. Dywedodd hefyd fod angen ailfeddwl yn sylfaenol sut y caiff cymunedau Cymru eu cysylltu â'r amgylchedd hanesyddol o'u hamgylch a pha fath o fynediad sydd ganddynt at eu hamgylcheddau hanesyddol eu hunain. Dywedodd bod hyn yn gyfle i edrych ar bwy sy'n elwa o'r rheini, a sut y mae cymunedau'n manteisio arnynt i'r eithaf mewn synnwyr addysgol, diwylliannol ac economaidd. Cydnabu ymhellach y gallai tensiynau fodoli o amgylch adeiladau sy'n cael eu hesgeuluso ar lefel leol oherwydd iddynt beidio â chael eu cynnwys ar restr statudol a dywedodd mai dyma oedd un o'r themâu cryfaf a ddeilliodd o'r gweithdai ymgynghori.

64. Dywedodd y Gweinidog wrth y Pwyllgor, ar ôl cyhoeddi'r Strategaeth Amgylchedd Hanesyddol, ei fod yn bwriadu cyflwyno Papur Gwyn yn ystod rhan

⁴⁸ Cymdeithas Melinau Cymru, HIS 66

⁴⁹ Battlefields Trust, HIS 14

⁵⁰ Tystiolaeth Lafar, 11 Mehefin

gyntaf 2013 ac yna ymgynghoriad ar newid deddfwriaeth sylfaenol wirioneddol. Fodd bynnag, efallai nad oes angen deddfwriaeth ar gyfer nifer o'r camau mae'n bwriadu eu cymryd gan y bydd llawer o'r rheini'n ymwneud â chanllawiau, canllawiau polisi a datblygu cynulleidfaoedd.

Strategaeth Amgylchedd Hanesyddol a chynllun gweithredu

65. Mae'r strategaeth a'r cynllun gweithredu'n cynnwys nifer o ymrwymadau sy'n ymwneud â'r materion a godwyd gan randdeiliaid uchod. Mae'r rhain yn cynnwys:

- paratoi canllawiau ar amddiffyn asedau treftadaeth sydd o bwysigrwydd lleol;
- sefydlu cofrestr o Feysydd Brwydrau Hanesyddol yng Nghymru;
- ystyried opsiynau ynglŷn â rheoli ac amddiffyn ardaloedd hanesyddol yn y dyfodol, gan gynnwys tirluniau, parciau a gerddi hanesyddol a'r dreftadaeth forol;
- datblygu canllawiau ar ddethol er mwyn dynodi mathau o adeiladau a pharciau a gerddi hanesyddol;
- sefydlu adolygiad o gyflwr yr holl asedau treftadaeth drwy Gymru gyfan, gan nodi'r rhai sydd mewn perygl a rhoi hwb i ddefnyddio'r Cofrestrau o Adeiladau mewn Perygl wrth dargedu gwaith adfywio;
- comisiynu ymchwil ar y trefniadau presennol ynghylch cymryd camau gorfodi ynglŷn â gwaith diawdurdod neu esgeulustod ar adeiladau sydd mewn perygl;
- lansio 'Ymgyrch Atal y Dirywiad' yng Nghymru i atal dirywiad parhaus adeiladau mewn perygl;
- paratoi canllawiau newydd ar gadwraeth ac addasu manau addoli gan gynnwys capeli;
- comisiynu archwiliad o'r asedau treftadaeth diwydiannol sydd mewn perygl ledled Cymru;
- cynhyrchu opsiynau ar gyfer gwella mynediad y cyhoedd i gofnodion a gwybodaeth am yr amgylchedd hanesyddol, gan gynnwys asesu'r potensial ar gyfer cofnod unedig neu gyffredin;
- adolygu a diwygio'r fframwaith strategol ar gyfer cofnodion sy'n ymwneud ag amgylchedd hanesyddol Cymru;
- gyda golwg ar Cadw cynnal adolygiad i ystyried yr opsiwn gorau ar gyfer corff cynghori newydd.

66. Mae'r strategaeth a'r cynllun gweithredu yn rhoi cryn bwys ar ddatblygu sgiliau ar gyfer yr amgylchedd hanesyddol. Mae camau gweithredu penodol yn cynnwys datblygu sgiliau ar gyfer gweithio ar adeiladau traddodiadol gyda Sgiliau Adeiladu Cymru, comisiynu ymchwil a chyhoeddi Fframwaith Archaeolegol Cymunedol i Gymru.

Ein Safbwynt

Swyddogaeth a gweithgareddau Cadw

67. Credwn y dylid cymryd camau i egluro rôl Cadw, fel hyrwyddwr safleoedd hanesyddol ac fel corff cadwraeth a chynghori. Teimlwn hefyd y dylai unrhyw uno arfaethedig sy'n ymwneud â Cadw ddileu'r hyn y gellir ei weld fel gwrthdaro rhwng buddiannau a dyletswyddau.

Cofnodion yr Amgylchedd Hanesyddol

68. Rydym yn cytuno y dylid cryfhau statws Cofnodion yr Amgylchedd Hanesyddol, a dylid ystyried dewisiadau i roi dyletswydd statudol ar awdurdodau lleol i'w cynnal.

Materion sy'n ymwneud â rhestru

69. Rydym yn cytuno â thystion bod angen eglurder ar y system. Rydym yn teimlo bod angen gweithio i symleiddio'r system. Dylid hefyd ymestyn y system i gynnwys elfennau eraill o'r amgylchedd hy llwybrau hanesyddol, tirweddau a choed.

70. Rydym yn cytuno â'r farn bod y system weithiau'n gallu ymddangos yn fwy o blaid cadwraeth yn hytrach nag adfywio. Dylid ystyried y mater hwn ymhellach cyn y Bil Treftadaeth.

71. Rydym yn teimlo y dylid gwneud mwy i sicrhau bod awdurdodau lleol yn defnyddio ac yn gorfodi rheolau sy'n ymwneud â rhestru yn gyson.

72. Dylid cael amserlen statudol i adolygu adeiladau sydd wedi'u rhestru ar y gofrestr. Fel rhan o'r ystyriaeth ynghylch a ddylid parhau i restru adeiladau ai peidio, dylid ystyried cynaliadwyedd a defnydd.

Cyfrifoldebau perchnogion asedau a ddiogelir

73. Rydym yn cytuno â safbwyntiau tystion y dylid egluro cyfrifoldebau perchnogion ac awdurdodau lleol.

74. Pan fydd chwiliadau gan awdurdodau lleol yn dangos bod adeilad wedi'i restru a/neu mewn ardal gadwraeth, dylai'r awdurdod lleol ddarparu canllawiau clir i'r perchennog newydd ynghylch y cyfyngiadau a'r cyfrifoldebau sydd ynghlwm wrth y statws rhestredig.

75. Rydym yn teimlo y dylid cael arfarniad pwynt gwerthu/trosglwyddo o adeiladau rhestredig ac adeiladau mewn ardaloedd cadwraeth, i gael gweld a dorrodd unrhyw reoliadau adeilad rhestredig ac i gasglu gwybodaeth am gyflwr yr adeilad. Byddai hyn yn sicrhau nad oes dim ansicrwydd ynghylch pwy a dorrodd y rheoliadau na phryd y cafodd hynny ei wneud.

76. Yn dilyn gwaith i adeilad rhestredig, dylid cynnal arfarniad adeilad rhestredig i gadarnhau'r gwaith. Ar ben hynny, dylid cytuno ar yr amserlen hiraf a ganiateir ar gyfer dyfarnu tystysgrif o'r fath, er mwyn atal datblygwyr rhag gwneud gwaith a allai beri difrod ac wedyn dewis peidio â gofyn am arfarniad.

77. Rydym yn cydnabod y pwynt a wnaed gan dyst bod y system yn gallu ymddangos fel cosbau i gyd a dim gwobrau. Rydym yn teimlo y dylid mynd i'r afael â hyn drwy integreiddio adnoddau treftadaeth ac adfywio yn well.

Ardaloedd cadwraeth

78. Rydym yn cytuno â'r awgrym gan dystion y dylai fod yn ofyniad cynnal ymgynghoriad cyhoeddus cyn dynodi ardaloedd cadwraeth. Ar ben hyn, dylid cael amserlen statudol ar gyfer pryd y dylai awdurdodau lleol adolygu ardaloedd cadwraeth a monitro newidiadau.

Tirweddau a gerddi hanesyddol

79. Credwn y dylai Llywodraeth Cymru gymryd camau i gyflwyno cofrestr statudol ar gyfer parciau a gerddi hanesyddol, fel y cânt eu diogelu'n llawn yn y system gynllunio.

80. Rydym yn teimlo y dylai gerddi rhestredig gynnwys cyfrifoldebau cynllunio tymor hir hy rhaglenni plannu olyniaeth, cyfyngu ar ddefnyddio cemegau sy'n difrodi. Pan fydd gardd neu barc wedi'i restru, dylai gorfodi rhaglen plannu olyniaeth coed fod yn ddyletswydd i'r Awdurdod Lleol a dylai'r perchnogion fod yn ymwybodol o'u cyfrifoldebau.

Argymhellion

Argymhelliad 2: Dylai Llywodraeth Cymru edrych ar ddewisiadau i gryfhau statws Cofnodion yr Amgylchedd Hanesyddol, gan gynnwys eu rhoi ar sail statudol.

Argymhelliad 3: Dylai Llywodraeth Cymru edrych ar ddewisiadau i symleiddio'r system rhestru.

Argymhelliad 4: Dylai Llywodraeth Cymru sicrhau bod Awdurdodau Lleol yn defnyddio ac yn gorfodi rheolau sy'n ymwneud â rhestru yn gyson.

Argymhelliad 5: Dylai Llywodraeth Cymru archwilio dewisiadau i gyflwyno amserlen statudol ar gyfer adolygu eiddo neu adeiladau rhestredig, gan ystyried cynaliadwyedd a defnydd.

Argymhelliad 6: Dylai Llywodraeth Cymru ystyried dewisiadau i gyflwyno system sy'n golygu pan fydd chwiliadau gan awdurdodau lleol yn dangos bod adeilad wedi'i restru a/neu mewn ardal gadwraeth, bod y perchennog newydd yn cael canllawiau clir gan yr awdurdod lleol ynghylch y cyfyngiadau a'r cyfrifoldebau sydd ynghlwm wrth y statws rhestredig.

Argymhelliad 7: Dylai Llywodraeth Cymru gyflwyno system i gael gwybod adeg gwerthu/trosglwyddo, a dorrwyd rheoliadau adeilad rhestredig o gwbl a chasglu gwybodaeth am gyflwr yr adeilad.

Argymhelliad 8: Dylai Llywodraeth Cymru archwilio cyflwyno mecanwaith sy'n sicrhau, yn dilyn gwaith i adeilad rhestredig, y dylid cynnal arfarniad adeilad rhestredig cyn pen cyfnod penodol.

Argymhelliad 9: Dylai Llywodraeth Cymru gymryd camau i gyflwyno cofrestr statudol ar gyfer parciau a gerddi hanesyddol, fel y cânt eu diogelu'n llawn yn y system gynllunio.

4. Hyrwyddo'r amgylchedd hanesyddol

Cyflwyniad

81. Un thema allweddol a ddaeth i'r amlwg o'n hymchwiliad oedd hyrwyddo'r amgylchedd hanesyddol, gan gynnwys o ran dehongli, hygyrchedd, denu cynulleidfaoedd newydd a thwristiaeth. Mae'r bennod hon yn edrych ar y materion a godwyd yn ystod yr ymchwiliad.

Polisi cyffredinol Llywodraeth Cymru ar gyfer hyrwyddo

82. Roedd nifer o'r ymatebwyr wedi mynegi pryder nad oedd rhaglen lywodraethu Llywodraeth Cymru yn cyfeirio'n benodol at hyrwyddo'r amgylchedd hanesyddol. Roedd Parciau Cenedlaethol Cymru yn credu "the importance of the historic environment could have a greater recognition across the Welsh Government in terms of its importance to Wales' identity and economy". Ar y mater hwn, ysgrifennodd Ymddiriedolaeth Archaeolegol Dyfed:

"Promotion of the historic environment is an important element of Welsh Government thinking, and has become an increasingly strong element over the past six-seven years. However, this is not reflected in the *Programme for Government* document, which has little specific on the promotion of the historic environment."⁵¹

83. Roedd yr Institute for Archaeologists o'r farn:

"There is a lack of detailed policies for promotion of the historic environment in Wales in terms of interpretation, accessibility, attracting new audiences and tourism. The Programme for Government is largely unspecific in this regard and there is a need to develop both policy and programmes (such as the HLF Skills for the Future Community Archaeologists Training Placement Scheme) to this end."⁵²

84. Roedd nifer o ymatebwyr hefyd wedi codi pryderon ynghylch diffyg cydweithrediad ymddangosiadol ar draws yr amrywiol sefydliadau sy'n ymwneud â'r sector. Dywedodd Cymdeithas Llywodraeth Leol Cymru:

"Good work is being undertaken to promote certain sites but there is concern about the number of organisations that can be involved and the lack of coordination in this respect. As there are many owners responsible

⁵¹ Ymddiriedolaeth Archaeolegol Dyfed, HIS 36

⁵² Institute for Archaeologists, HIS 42

for different sites, there is not always a joined up approach to marketing an area to highlight all of the opportunities available.”⁵³

85. Awgrymodd y Cyngor Archaeoleg Brydeinig a Chyngor Archaeoleg Brydeinig Cymru y gellid gwneud mwy yn y maes hwn:

“A clear Welsh Government led policy to promote effective joint working and collaboration in this area would be welcome given the diversity of the organisations involved and the scarcity of the resources.”⁵⁴

86. Mynegodd yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol safbwynt tebyg mewn tystiolaeth lafar:

“In terms of promoting the historical environment across Wales, there is perhaps a role for the Welsh Government in thinking of creative ways of supporting people to work together and joined-up marketing, as there is tremendous scope for that. A framework might encourage people to maximise opportunities and overcome resource barriers.”⁵⁵

87. Cyfeiriodd rhai o’r ymatebwyr at faterion sy’n ymwneud â thwristiaeth, gan ddatgan bod canfyddiad bod hyrwyddo’n cael ei ganolbwyntio ar safleoedd â gwerth twristiaeth ymddangosiadol yn hytrach na gwerth hanesyddol. Ar y mater hwn, ysgrifennodd Trysor:

“The focus is on attracting “new audiences and tourism” when in reality it is the existing audience (the people of Wales) who are most relevant to the protection and promotion of our national heritage. The priority should be to ensure that people are better informed about the heritage of their own communities and regions to ensure that in future they become the natural ambassadors for Welsh heritage. Moreover, the Welsh government is, unwittingly perhaps, overreaching itself. Most of the Welsh landscape and most of Welsh heritage lies outside the remit of government organisations such as Cadw. It is quite appropriate that Cadw sets policies for the promotion and management of sites under its remit, but it should have no role in setting parameters on interpretation or promotional projects which are undertaken by private business, local authorities, third sector partners or community groups, other than in an advisory role or as an optional source of information. The remit of Cadw is to *conserve Wales’s heritage, help people understand and care about their history, and help sustain the*

⁵³ Cymdeithas Llywodraeth Leol Cymru, Tystiolaeth Lafar

⁵⁴ Cyngor Archaeoleg Brydeinig a Chyngor Archaeoleg Brydeinig Cymru, HIS 65

⁵⁵ Yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol, Tystiolaeth Lafar

distinctive character of Wales. There is another branch of the Welsh Government whose role is tourism and there seems to be overlapping and duplication between the two with the high profile Cadw projects being aimed at tourists and not the people of Wales. Arguably, there is an over-emphasis on big projects, for big themes, at big sites. The Welsh Government seems to be missing the point that Welsh heritage is woven into the very fabric of our communities and cultures in all parts of Wales, not just at high-profile sites such as castles and abbeys.”⁵⁶

88. Roedd nifer o’r ymatebwyr wedi canmol gwaith Cadw yn hyrwyddo’r amgylchedd hanesyddol:

“At a general level, we feel that over the past decade enormous strides forward have been made by both Cadw and RCAHMS and the Welsh Archaeological Trusts in terms of access to and interpretation of sites, monuments and buildings, on- line information to all levels of the public, local initiatives, publications and working with a very broad range of partners.”⁵⁷

89. Cafodd y farn hon ei hadleisio gan The Monmouthshire Antiquarian Association:

“Cadw has shown remarkable success in developing its monuments for education, tourism and presentation to the Welsh public. Its guidebooks are recognised as among the best in Europe.”⁵⁸

90. Dywedodd yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol wrthym:

“Cadw’s approach to interpretation has changed out of all recognition. It has done a wonderful job and has brought lots of different audiences in.”⁵⁹

91. Fodd bynnag, roedd nifer o ymatebwyr yn feirniadol o weithgareddau Cadw. Awgrymwyd bod Cadw yn effeithiol iawn o ran hyrwyddo safleoedd mae’n eu rheoli, ond nad oedd y sefydliad yn hyrwyddo rhannau eraill o’r sector, na’r sector drwyddo draw, yn effeithiol. Ysgrifennodd Ymddiriedolaeth Addoldai Cymru:

“Cadw may well even appear to be open to the perception of a conflict of interest, in that although it presumably has a remit to promote the whole

⁵⁶ Trysor, HIS 54

⁵⁷ Cambrian Archaeological Association, HIS 19

⁵⁸ Monmouthshire Antiquarian Association, HIS 34

⁵⁹ Yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol, Tystiolaeth Lafar

sector and all historic buildings in Wales, the current emphasis does seem to be on Cadw's own estate. Consideration should be given to separating the policy, regulatory, advisory and awareness-raising functions of Cadw from its role as an operator of important heritage sites, which are also highly successful visitor attractions."⁶⁰

92. Awgrymodd Rob Scourfield:

"There is a strong perception that Cadw's closeness to the Welsh Government precludes it from championing the environment which it is charged to designate and regulate. In terms of Cadw-managed sites, the standard of interpretation and access provision is excellent – and Convergence funding will assist in bringing in new audiences. Outside of this, one struggles to see what Cadw has achieved in this respect."⁶¹

93. Mewn tystiolaeth lafar, dywedodd yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol:

"Working in partnership with other organisations, it could be possible for Cadw's promotional activity to expand into different fields. It has done a certain amount of that with its interpretation strategy, and it is moving gradually in that direction, but there is still a journey to be travelled. There are a lot of organisations that would like to work with and join Cadw on that journey."⁶²

Cyfraniad hyrwyddo Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru, yr Ymddiriedolaethau archaeolegol ac amgueddfeydd

94. Awgrymodd ymatebwyr fod Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru, yr ymddiriedolaethau archaeolegol ac amgueddfeydd wedi hyrwyddo'r amgylchedd hanesyddol yn effeithiol. A dweud y gwir, awgrymodd Parc Cenedlaethol Arfordir Penfro fod Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru wedi "through its publications [...] done much more than Cadw to promote sites that are outside of Cadw's control."

95. Ysgrifennodd Ymddiriedolaeth Archaeolegol Gwynedd:

"[...] the RCAHMW has made a significant contribution through publication, broadcasting and other events. The four Welsh Archaeological Trusts, both

⁶⁰ Ymddiriedolaeth Addoldai Cymru, HIS 72

⁶¹ Rob Scourfield, HIS 12

⁶² Yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol, Tystiolaeth Lafar

through grant-aid from Cadw and other resources, have provided considerable regional initiatives to promote these policies.”⁶³

96. Cyfeiriodd Amgueddfa Cymru at y rhan y gall amgueddfeydd ei chwarae:

“Museums have a major role to play in delivering interpretation, accessibility, attracting new audiences and tourism, and in particular the future role of Amgueddfa Cymru, has been to some extent understated within the Welsh Historic Environment Assessment Exercise.”⁶⁴

Materion sy'n ymwneud â hygyrchedd

97. Cyfeiriodd un ymatebydd at hygyrchedd safleoedd hanesyddol, gan bwysleisio bod angen gwneud mwy er mwyn galluogi pobl anabl i fwynhau ac i ddeall ein treftadaeth mewn ffordd mae pobl eraill yn ei mwynhau. Awgrymwyd nad oedd polisiâu Cadw ar y mater hwn wedi cael eu defnyddio'n gyson, ac er bod rhai safleoedd hanesyddol wedi cael eu haddasu i wella hygyrchedd, roedd eraill yn ymddangos ar ei hôl hi yn hyn o beth.

Materion eraill ynghylch hyrwyddo

98. Dywedodd The Society of Antiquaries of London fod gwaith i'w wneud i gyrraedd pob rhan o gymdeithas, yn enwedig lleiafrifoedd ethnig. Roeddent yn dweud eu bod yn teimlo “the problem is trying to reach out to greater audiences without over simplification of scholarship”.

99. Pwysleisiodd The Society for Nautical Research y dylid gwneud mwy i wella dealltwriaeth ac amlygrwydd yr amgylchedd hanesyddol morol.

Safbwyntiau'r Gweinidog

100. Gyda golwg ar ehangu mynediad a hybu rhagor o gyfranogiad, dywedodd y Gweinidog mai dyma un o'i brif flaenoriaethau gan fod treftadaeth 'yn cynnig cyfle gwirioneddol i helpu cymunedau sydd yn aml yn gallu teimlo'n bell o'u hamgylchedd hanesyddol ac yn wir heb gyfran ynddi.' Dywedodd hefyd ei bod yn 'hanfodol bwysig bod Llywodraeth Cymru'n defnyddio pob cyfle i wella cysylltiad pobl â'r fan lle maen nhw'n byw a'u balchder ynddi'. Byddai'n rhaid i newidiadau mewn deddfwriaeth adlewyrchu hynny.

101. Roedd y Gweinidog yn cydnabod y gellid gwneud mwy o ran marchnata cydgysylltiedig gwell ledled Cymru, ond pwysleisiodd unwaith eto ei bod yn

⁶³ Ymddiriedolaeth Archaeolegol Gwynedd, HIS 35

⁶⁴ Amgueddfa Cymru, HIS 79

hanfodol cael ymgysylltiad pobl leol. Dywedodd hefyd ei fod yn deall bod angen i Lywodraeth Cymru a Cadw gymryd yr awenau yn hyn o beth:

“Although we have to value the multiplicity of organisations involved in looking after the Welsh historic environment, unless the Welsh Government leads on ensuring that that sort of marketing, a window on Wales if you like, is a coherent whole, it just will not happen spontaneously. This will not just grow of its own accord. It has to be worked for.”

102. Gyda golwg ar dwristiaeth, roedd y Gweinidog Busnes, Menter, Technoleg a Gwyddoniaeth yn cydnabod:

“Mae canfyddiadau ymwelwyr am Gymru yn gryf yn achos cestyll a threftadaeth diwydiannol, gan gynnwys rheilffyrdd, ond mae'n gerddi a'n hamgueddfeydd/orielau'n llai enwog. Ar y cyfan, mae Cymru'n dioddef o'r canfyddiad, er bod digonedd o harddwch naturiol yma, prin yw'r pethau eraill i'w gweld neu'u gwneud ... mae Cymru fel cyrchfan, a'i threftadaeth gref, yn gymharol llai enwog ymysg ymwelwyr rhyngwladol, gyda photensial cryf i hybu twf ymwelwyr pellach.”

103. Mae gan ei hadran 'raglen rheoli cyrchfannau' i fynd i'r afael â hyn ac mae wedi derbyn bod 'lle i ddatblygu a gwella trefi treftadaeth sydd â màs critigol o atyniadau treftadaeth i wella'u hapêl gyffredinol i ymwelwyr'.

Strategaeth Amgylchedd Hanesyddol a chynllun gweithredu

104. Mae'r strategaeth yn rhoi cryn bwyslais ar nodau deul denu ymwelwyr twristiaeth drwy dreftadaeth Cymru, ar yr un pryd ag apelio at gymunedau Cymru a phobl leol, yn enwedig y rheini nad ydynt yn ymwneud yn draddodiadol â'r amgylchedd hanesyddol. Mae camau penodol yn y cynllun gweithredu'n cynnwys:

- gwireddu Cynllun Dehongli Treftadaeth Cymru Gyfan;
- gwireddu'r Prosiect Twristiaeth Treftadaeth a'r fenter Eiconau Treftadaeth newydd;
- sefydlu partneriaeth i ddatblygu Fframwaith Dysgu Gydol Oes ar gyfer Amgylchedd Hanesyddol Cymru;
- adolygu rheoli ar gyfer Safle Treftadaeth y Byd yng Ngwynedd.
- datblygu Gŵyl Hanes i Gymru ar gyfer 2015;
- datblygu cynulleidfaoedd newydd drwy wneud ymchwil gyda grwpiau targed;
- datblygu rhaglen o weithgareddau yn gysylltiedig â safleoedd Cadw;

- annog pobl ifanc i gymryd rhan yn natblygiad eu Strategaeth Amgylchedd Hanesyddol eu hunain;
- datblygu'r arferion gorau wrth gydweithio â chymunedau a gwirfoddolwyr ar brosiectau archaeoleg a'r dreftadaeth adeiledig;
- datblygu rhwydwaith partneriaeth i nodi a gweithredu rhaglen o brosiectau cymunedol ar yr amgylchedd hanesyddol;
- gwella cyfleusterau i ymwelwyr a gwaith dehongli newydd ar henebion Cymru sydd o dan ofal y wladwriaeth;
- helpu i ddatblygu'r enwebiad ar gyfer Safle Treftadaeth Byd arall ar gyfer diwydiant llechi Gwynedd;
- adolygu ac ailgyhoeddi'r canllawiau 'Goresgyn y Rhwystrau' ar addasu asedau treftadaeth i hwyluso mynediad i bobl anabl;
- adolygu mynediad i henebion a'r ddarpariaeth ynglŷn â diogelwch mewn eiddo sydd o dan ofal y wladwriaeth;
- cynhyrchu opsiynau ar gyfer gwella mynediad cyhoeddus i archifau archaeolegol a'r trefniadau storio ar eu cyfer.

Ein safbwynt

105. Roedd nifer o dystion wedi canmol gwaith hyrwyddo Cadw dros y blynyddoedd diwethaf, yn enwedig ar gyfer ei safleoedd ei hun. Fodd bynnag, soniodd nifer am ei bwyslais ar hyrwyddo ei ystad ei hun. Rydym yn teimlo bod hyn yn wendid yn y system, ac rydym yn ategu safbwynt yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol y gellid cyflawni gwelliannau sylweddol drwy weithio mewn partneriaeth gyda sefydliadau eraill.

106. Rydym yn cydnabod y farn bod Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru yn effeithiol wrth hyrwyddo'r amgylchedd hanesyddol. Rydym yn teimlo bod angen cynyddu'r synergedd mewn gweithgareddau hyrwyddo, yn enwedig os bydd Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru a Cadw yn uno.

Cydweithredu/cydweithio

107. Rydym yn cefnogi safbwynt yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol bod llawer o botensial ar gyfer dull gweithredu sy'n fwy cydgysylltiedig ar gyfer hyrwyddo. Rydym yn teimlo bod cyfle i fod yn ddewr ac yn greadigol, ac rydym yn gwneud yr awgrymiadau canlynol i Lywodraeth Cymru.

108. Rydym yn teimlo y dylid trosglwyddo'r cyfrifoldeb dros hyrwyddo safleoedd sy'n berchen i awdurdodau lleol ac yn cael eu rhedeg ganddynt i Cadw neu gorff

o'r fath y cyfeirir ato uchod. Pur anaml, os o gwbl, caiff safleoedd awdurdodau lleol eu hyrwyddo y tu allan i ffiniau'r awdurdod lleol ei hun ac mae eu brandio fel atyniadau Awdurdod Lleol yn gallu gostwng gwerth y safleoedd, yn ogystal â drysu'r hyn sy'n cael ei hyrwyddo.

109. Ar ben hyn, dylai Llywodraeth Cymru edrych ar bosibilrwydd sefydlu sefydliad treftadaeth cenedlaethol ar sail aelodaeth, a fyddai'n cynnwys safleoedd Cadw ac Awdurdodau Lleol, yn ogystal â safleoedd sydd o dan berchnogaeth sector preifat a safleoedd sy'n cael eu gweithredu gan y trydydd sector neu sy'n berchen i'r trydydd sector. Gallai hyn o bosibl greu brand cryf a sicrhau mwy o gysondeb o ran gwasanaethau a hyrwyddo, ar yr amod bod yr aelodaeth yn golygu siarter.

Hygyrchedd

110. Rydym yn teimlo'n gryf bod angen gwneud rhagor i sicrhau bod yr amgylchedd hanesyddol yn hygyrch i bawb. Rydym hefyd yn teimlo bod angen defnyddio'r polisiâu ar y mater hwn yn deg ac yn gyson. Rydym yn bwriadu gwneud rhagor o ymholiadau ar y mater hwn yn nes ymlaen yn 2013.

111. Rydym hefyd yn teimlo bod angen gwneud rhagor i gyrraedd pob rhan o gymdeithas, yn enwedig lleiafrifoedd ethnig.

Argymhellion

Argymhelliad 10: Dylai Llywodraeth Cymru roi mecanweithiau ar waith i sicrhau cydweithrediad gwell wrth hyrwyddo'r amgylchedd hanesyddol.

Argymhelliad 11: Dylai Llywodraeth Cymru edrych ar ddewisiadau i drosglwyddo'r cyfrifoldeb dros hyrwyddo safleoedd awdurdodau lleol i Cadw.

Argymhelliad 12: Dylai Llywodraeth Cymru edrych ar bosibilrwydd sefydlu sefydliad treftadaeth cenedlaethol ar sail aelodaeth, er mwyn hyrwyddo safleoedd hanesyddol.

Argymhelliad 13: Dylai Llywodraeth Cymru sicrhau bod Cadw yn rhoi blaenoriaeth i hygyrchedd i'w safleoedd a sicrhau bod ei ddull gweithredu yn gyson.

5. Integreiddio polisiau amgylchedd hanesyddol ar draws Llywodraeth Cymru

Cyflwyniad

112. Un thema allweddol yn yr ymatebion i'r ymgynghoriad oedd diffyg synergedd ac integreiddiad ar draws adrannau'r Llywodraeth wrth ystyried polisiau sy'n ymwneud â'r amgylchedd hanesyddol. A dweud y gwir, teimlid bod y synergedd hwn yn hollbwysig i lwyddiant unrhyw bolisiau o'r fath. Ysgrifennodd The Institute of Historic Building Conservation:

“The lack of historic environment policy embedded in all aspects of Government policy means that the good work being done by Cadw and the Conservation Trusts is undermined by LA programmes that are based in narrowly framed general Government policy which does not adequately reflect historic environment issues and policy.”⁶⁵

113. Pwysleisiodd The Society of Antiquaries of London “the positive impact of the historic environment to policy areas such as education, tourism, health, agriculture, nature conservation and energy production must not be overlooked.”⁶⁶

114. Ysgrifennodd The Institute of Historic Building Conservation:

“Wales has an enormous resource of historic assets and in many ways is well-placed to develop this resource into a world-beating heritage management system. The trick will be to embed heritage policy in all aspects of Government policy for the benefit of the economy and community rather than treating the historic environment as an add-on which needs to be supported as far as can be afforded.”⁶⁷

Bil Treftadaeth

115. Awgrymodd nifer o'r ymatebwyr y dylai rhaglen ddeddfu Llywodraeth Cymru fod yn fwy integredig hefyd. Roedd yr Institute of Archaeologists o'r farn “whatever the Heritage Bill contains, it will not be wholly effective unless consistent and integrated into other legislation”.⁶⁸ Roedd Parciau Cenedlaethol Cymru yn teimlo:

⁶⁵ Institute of Historic Building Conservation, HIS 64

⁶⁶ Society of Antiquaries of London, HIS 75

⁶⁷ Institute of Historic Building Conservation, HIS 64

⁶⁸ Institute of Archaeologists, HIS 42

“We believe that the Welsh Government needs to invest time and energy to ensure that the synergies between the Heritage Bill and other legislation such as the proposed Planning Bill and the Environment Bill are realised.”⁶⁹

Adfywio

116. Roedd nifer o'r ymatebwyr yn teimlo y dylai polisiau amgylchedd hanesyddol fod wedi'u hintegreiddio'n well â pholisiau adfywio. Roedd Ymddiriedolaeth Ddinesig Cymru yn teimlo “it enables a synergy between key policy areas and reflects the contribution the conservation and protection of the historic environment makes to the physical and social regeneration of communities”.⁷⁰

117. Fodd bynnag, dywedodd the Society of Antiquaries of London:

“The positive impact that measures for the protection of the historic environment can contribute to other policy areas such as education, tourism, health, agriculture, nature conservation and energy production must not be overlooked. In all these areas, a well-protected and managed historic environment can generate a local distinctiveness and sense of well-being can only benefit Wales as an attractive place to live and work in.”⁷¹

118. Mewn tystiolaeth lafar, dywedodd Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru wrthym:

“A lot of resources go into regeneration that could be melded with heritage. Wales could do better that it has in the past to get more bang for the buck in heritage. There is huge concern that historic buildings are sitting derelict (eg Cardiff Bay). Something has been wrong for decades in the way that caring for Wales's heritage has fed through into regeneration and the culture of our towns and cities.”⁷²

119. Roedd Cymdeithas Llywodraeth Leol Cymru yn teimlo ei bod yn bwysig y dylid ystyried polisi amgylchedd hanesyddol ochr yn ochr â'r adolygiad cyfredol o bolisi adfywio a oedd yn cael ei gynnal gan Lywodraeth Cymru, “as it is impossible for these policy areas not be considered jointly”.

120. Roedd ymatebwyr yn cyfeirio at enghreifftiau o arfer da lle'r oedd cynlluniau amgylchedd hanesyddol ac adfywio wedi cyd-fynd:

⁶⁹ Parciau Cenedlaethol Cymru, HIS 58

⁷⁰ Ymddiriedolaeth Ddinesig Cymru, HIS 62

⁷¹ Society of Antiquaries of London, HIS 75

⁷² Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru, Tystiolaeth Lafar

“The examples of Blaenavon and Merthyr Tydfil both show the role of Cadw and the Commission in promoting the regeneration of communities. Both Blaenavon and Merthyr are former industrial communities with a strong sense of their own identity and history. The physical remains of their past are central to that identity, but these remains need to be understood and properly presented before can be used to reinforce that identity and to attract visitors and tourists to those places.”⁷³

“Recent Welsh Government initiatives to promote regeneration in Blaenavon and Pontcysyllte are especially noteworthy.”⁷⁴

121. Fodd bynnag, rhybuddiodd Ymddiriedolaeth Addoldai Cymru:

“The requirement for the historic environment to play its part in regeneration must not lead to regulators failing to protect archaeological and built heritage in its own right when policies might conflict with those of other departments.”⁷⁵

122. Rhybuddiodd Headland Archaeology Ltd am wrthdaro posibl rhwng polisïau adfywio a threftadaeth:

“In our experience there has been conflict between heritage policies and regeneration etc. In many cases this relates to sites of former industrial activity where land can be obtained cheaply by potential developers, but which contain considerable heritage value. The difficulty in these cases has been a lack of funding on behalf of the government to put in place better management of the land or powers to purchase it at reasonable prices, commonly leaving vast derelict areas of landscape with no use. Whilst not advocating wholesale destruction of these areas of industrial heritage, on the other hand there needs to be some means of securing a future of these sites or clear policies and powers that might be put in place to assist owners manage them.”⁷⁶

123. Mynegodd Trysor y pryder:

“The methodologies are not in place to achieve sustainable community regeneration through historic environment policies. Again, Cadw’s remit only reaches a limited percentage of the Welsh historic environment. [...] It

⁷³ Monmouthshire Antiquarian Association, HIS 34

⁷⁴ ICOMOS, HIS 39

⁷⁵ Ymddiriedolaeth Addoldai Cymru, HIS 72

⁷⁶ Headland Archaeology Ltd, HIS 60

seems that a much more holistic approach to encouraging innovation and activity, drawing together the skills of all sectors, should be aimed for, rather than a top down policy which tries to micro-manage or influence heritage projects.”⁷⁷

124. Pwysleisiodd Ymddiriedolaeth Adfywio'r Tywysog nad oedd yn ymddangos bod cyllid ar gyfer prosiectau adfywio'n cael ei ddefnyddio i gefnogi'r amgylchedd hanesyddol:

“The Regeneration Investment Fund for Wales on the face of it would appear to be an excellent source of financial support for the historic environment but initial impressions are that it is focused more on a type and scale of project that does not lend itself so easily to specific support for the heritage. The Heads of the Valleys area has benefitted from a great deal of investment through Welsh Government but it is not clear whether maximum potential benefit has been derived by the historic environment.”⁷⁸

125. Roedd nifer o'r ymatebwyr hefyd wedi cyfeirio at ddull gweithredu mwy integredig ar gyfer polisïau treftadaeth a datblygu economaidd:

“Policies to conserve our heritage whilst also being in the act of planning for the future are often not seen as compatible and, with imperatives for economic development, it is often heritage that loses out. Heritage assets, together with environmental capital, have the potential for a dramatic and positive effect on the quality and identity of the places we build and run our lives within. We need a radical shift in thinking towards recognition that heritage and environment can be significant contributors to regeneration and prosperity.”⁷⁹

Tai

126. Gwelodd ymatebwyr gyfleoedd clir ar gyfer integreiddio'n well â pholisi tai. Roedd nifer yn teimlo nad oedd y cyfle'n cael ei ddefnyddio. Dywedodd yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol nad oedd cyfeiriad at dreftadaeth na'r amgylchedd hanesyddol ym mhapur gwyn Llywodraeth Cymru ar dai. Ysgrifennodd The Institute of Historic Building Conservation:

⁷⁷ Trysor, HIS 54

⁷⁸ Ymddiriedolaeth Adfywio'r Tywysog, HIS 81

⁷⁹ Cyngor Cefn Gwlad Cymru, HIS 47

“Another policy opportunity currently being lost is tackling Buildings at Risk and bringing the opportunity provided by unused historic buildings together with identifiable local housing needs. Little work has been undertaken to actively bring these two areas of work. There is a clear opportunity for WG, Cadw, Local Authorities, Building Preservation Trusts and other 3rd sector bodies to hit two birds with one stone.”⁸⁰

127. Cyfeiriodd Adfer Ban a Chwm at ardaloedd gwledig a sut gellid aildefnyddio hen anheddau fel tai fforddiadwy, ar yr un pryd â diogelu adeiladau o arwyddocâd hanesyddol. Ysgrifenasant:

“The WG needs first of all to acknowledge the importance of these buildings and secondly to provide a system which encourages, by means of positive enabling and appropriate grant aid, these structures to be brought back into community use – to benefit the community in perpetuity, and to celebrate their roots and what they continue to represent – the traditions and heritage of rural Wales.”⁸¹

Datblygu cynaliadwy a’r amgylchedd

128. Roedd nifer o ymatebwyr wedi pwysleisio integreiddio gwell rhwng polisïau datblygu cynaliadwy ac amgylchedd hanesyddol. Ysgrifennodd y Cyngor Archaeoleg Brydeinig a Chyngor Archaeoleg Brydeinig Cymru:

“The role of the historic environment in sustainable development should be more strongly championed and explicitly supported in Government policy. [...] For example, consideration of the historic environment should be firmly included along with natural environment in the remit of the new body proposed to be formed from CCW, Forestry and Environment Agency in 'Sustaining a Living Wales'; they are equally valuable and key parts of our heritage.”⁸²

129. Roedd Rob Scourfield yn teimlo bod dolen naturiol rhwng y ddau faes polisi:

“Environmental factors need better integration too. We are pleased to note the progress on the Welsh Building Regulations, and the growing recognition that our historic building stock is valuable in terms of embodied energy, and that the existing ‘one size fits all’ approach is detrimental. There are positive links between conserving energy and

⁸⁰ Institute of Historic Building Conservation, HIS 64

⁸¹ Adfer Ban a Chwm, HIS 24

⁸² Cyngor Archaeoleg Brydeinig a Chyngor Archaeoleg Brydeinig Cymru, HIS 65

conserving buildings and this must be made more of. At present, the two are often seen as a conflict. Similarly, biodiversity issues need better integration.”⁸³

130. Mynegodd ymatebwyr bryderon ynghylch diffyg cyfeiriad at yr amgylchedd hanesyddol yn nogfen ymgynghori Llywodraeth Cymru ynghylch ei Bil Datblygu Cynaliadwy. Dyma rai o’r sylwadau a gafwyd:

“In the consultation document there is no mention of organisations representing the historic environment such as Cadw or the Royal Commission as ‘an organisation making clear contribution to people’s economic, social and environmental wellbeing’ although the National Library, the Arts Council and the National Museums of Wales are listed.”⁸⁴

“The recent lack of reference to the Historic Environment in the Natural Resources Wales single body proposals and the Sustaining a Living Wales – Green Paper, were particularly worrying given the proximity of related disciplines working in the two sectors.”⁸⁵

“It is disappointing to note, however, that on occasion little more than lip-service is paid to the historic environment by some other sectors. This is exemplified by the absence of any reference to historic environment issues in the recent consultation paper for the Environment Bill.”⁸⁶

Materion Eraill

Diwylliant

131. Soniodd nifer o ymatebwyr am y potensial i amgueddfeydd a sefydliadau diwylliannol chwarae rhan gryfach mewn polisi amgylchedd hanesyddol. Dywedodd Amgueddfa Cymru “the cultural sector has an essential, and in our view, undervalued contribution to make to a wide range of government policies”.⁸⁷

132. Dywedodd Ffederasiwn Amgueddfeydd ac Oriolau Celf Cymru:

“The work of museums in promoting access to the historic environment (in all its forms) can link to the Welsh Government’s objective to eliminate

⁸³ Rob Scourfield

⁸⁴ Yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol, HIS 77

⁸⁵ Ymddiriedolaeth Archaeolegol Morgannwg-Gwent, HIS 23

⁸⁶ Ymddiriedolaeth Archaeolegol Clwyd-Powys, HIS 25

⁸⁷ Amgueddfa Cymru, HIS 79

child poverty. There is a need to ensure that all this work is recognised in wider policy development for the historic environment.”⁸⁸

Iechyd, Iles ac addysg

133. Awgrymwyd hefyd ei bod yn bosibl defnyddio Cadw a Chomisiwn Brenhinol Henebion Cymru i hybu materion iechyd ee drwy ddatblygu llwybrau cerdded a beicio a chanllawiau; ac addysg ee drwy ddefnyddio'r amgylchedd hanesyddol i wella sgiliau llythrennedd a rhifedd.

Polisi cynllunio

134. Dywedodd yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol:

“A positive example of integration of the historic environment into other Welsh Government policies is Planning Policy Wales. This is designed to help local authorities develop Local Development Plans, and has a chapter on conserving the historic environment.”⁸⁹

135. Roedd WYG Planning and Environment o'r farn y dylid rhoi rhagor o ystyriaeth i effaith polisi amgylchedd hanesyddol ar bolisi cynllunio:

“This is a matter of considerable concern to members of the WPCF, whose clients include many public sector as well as private sector organisations, whose proposals are directly affected by the operation of policies designed to protect and manage the historic environment in Wales.”⁹⁰

Safbwynt y Gweinidog

136. Dywedodd y Gweinidog mai dyhead Llywodraeth Cymru yw ‘gweld yr amgylchedd yn cael ei reoli fel cyfanwaith’ a dywedodd fod ‘synergedd rhwng polisïau sy'n ategu'r amgylchedd hanesyddol ochr yn ochr â'r blaenoriaethau ehangach’. Yn ei dystiolaeth i'r Pwyllgor, dywedodd:

“When we are looking at the regeneration of a community, we should simultaneously be looking at the heritage of that community and how that ties in to the regenerative prospects of that place. What are the implications for civic pride, for job creation and for the economy of the area, and, critically, what skills could we develop among local people to look after that heritage? That encompasses everywhere in Wales. I do not

⁸⁸ Ffederasiwn Amgueddfeydd ac Oriolau Celf Cymru, HIS 18

⁸⁹ Yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol, HIS 71

⁹⁰ WYG Planning and Environment, HIS 28

think that there is a community in Wales that does not have some sort of heritage, whether built heritage or a piece of the historic environment, that belongs to them. This will be a continuous theme within my portfolio. “

Strategaeth Amgylchedd Hanesyddol a chynllun gweithredu

137. Wrth gyhoeddi ei Strategaeth Amgylchedd Hanesyddol, dywedodd y Gweinidog ei fod yn cynnwys synergedd rhwng yr amcanion strategol rwyf wedi’u hamlinellu ... a phob portffolio arall yn y Llywodraeth. Mae camau penodol yn y cynllun gweithredu’n cynnwys:

- gweithio gyda Cyfoeth Naturiol Cymru i sicrhau bod cydrannau hanesyddol tirluniau Cymru’n cael eu hintegreiddio yn agenda ‘Cymru Fyw’;
- datblygu canllawiau i helpu i ddefnyddio astudiaethau disgrifio nodweddion wrth gynllunio ac adfywio;
- gweithio gyda phartneriaid yn y sector a sefydliadau addysg uwch i ddatblygu rhaglenni o leoliadau profiad gwaith, bwrsariaethau hyfforddi ac efrydiaethau ymchwil;
- wrth adolygu polisi adfywio (gweler isod), pwysleisio rôl cymeriad hanesyddol wrth hybu arbenigrwydd a sefydlu partneriaethau i gyflawni enghreifftiau o brosiectau sydd wedi’u hysgogi gan dreftadaeth.

138. Mae’r strategaeth hefyd yn cyfeirio at y Fframwaith Treftadaeth a’r Celfyddydau, sy’n amlinellu dull o blethu treftadaeth â chreadigrwydd yng Nghymru.

139. Ar 22 Hydref 2012, lansiodd y Gweinidog Ymgynghoriad ar [Lleoedd Llewyrchus Llawn Addewid: Fframwaith Adfywio Newydd](#). Mae hyn yn dilyn adolygiad polisi o ddull gweithredu Llywodraeth Cymru at adfywio. Dywed y ddogfen ymgynghori:

“Mae treftadaeth yn rhan hollbwysig o adfywio a bydd yn cyfrannu at ganlyniadau adfywio drwy greu manteision economaidd clir. Yn ogystal, mae'r amgylchedd hanesyddol yn rhoi ymdeimlad o hunaniaeth ac yn rhoi cyfeiriad i safonau cynllunio trefi sy'n dangos parch at le: mae adeiladau traddodiadol yn creu cyfran sylweddol o stoc tai Cymru - gan ofalu bod safonau priodol yn helpu i sicrhau cynaliadwyedd a thai da. Mae treftadaeth a'r amgylchedd hanesyddol hefyd yn rhoi ffocws pwysig i'r trydydd sector a chyfranogiad cymunedol.

“Mae gan lawer o gymunedau Cymru asedau unigryw o ran treftadaeth sydd wedi'u gwreiddio mewn hanes diwydiannol cyfoethog a'u gosod yn

rhai o olygfeydd gorau'r byd. Gall datblygu'r asedau hyn o fewn economi ymwelwyr Cymru gyfrannu'n fawr at y gwaith o adfywio cymunedau trefol a gwledig. Mae sicrhau bod hyn yn digwydd o fewn rhaglenni cenedlaethol sy'n gysylltiedig â dyrchafu Cymru ar lefel ryngwladol yn gallu creu cyfleoedd datblygu economaidd lleol o ran cyflogaeth, busnes a mentrau cymdeithasol. [...]

“Cymeriad hanesyddol sy'n gwneud lle'n unigryw ac sy'n rhoi naws i'r lle hwnnw. Mae hanes pob lle yn wahanol, felly mae gan bob lle ei gymeriad hanesyddol unigryw ei hun. Mae hynny'n gaffaeliad pwerus iawn wrth adfywio. Man dechrau pob gwaith cynllunio, dylunio a rheoli yw deall cymeriad lle a'r modd y cafodd ei ffurfio. Dyna sut y cedwir y naws unigryw leol.

“Gallwn bortreadu unigrywiaeth leol drwy gymeriadau, sef gweld sut y mae lleoedd wedi cael eu llunio gydag amser a'r hyn sy'n eu gwneud yn arbennig. Heblaw'r traddodiadau adeiladu, mae modd gweld cymeriad hanesyddol ym mhatrymau gofod a'r cysylltiad rhwng adeiladau hefyd. Dyma'r elfennau sy'n rhoi i le ei hunaniaeth unigryw. Gallwn eu defnyddio i sicrhau bod lleoedd, wrth iddynt barhau i newid, hefyd yn dal eu gafael ar yr hyn sy'n eu gwneud yn arbennig. Mae Cadw wedi bod yn astudio cyfres o drefi ledled Cymru, sydd, bob un, â chymeriad arbennig. Drwy'r astudiaethau hyn cafwyd diffiniad o gymeriad lleol a all adlewyrchu ar y modd yr ydym yn rheoli newid.”

Ein Safbwynt

140. Rydym o'r un farn â'r Institute of Historic Building Conservation bod angen gwreiddio polisi treftadaeth ym mhob agwedd ar bolisi Llywodraeth Cymru. Rydym yn falch bod y Gweinidog wedi dweud mewn tystiolaeth lafar ei fod yn teimlo bod synergedd gyda blaenoriaethau ehangach y Llywodraeth. Fodd bynnag, rydym yn teimlo bod angen monitro hyn a byddwn yn dal i wneud hynny fel pwyllgor.

141. Rydym yn teimlo'n arbennig y dylai'r Llywodraeth sicrhau synergedd rhwng y Bil Treftadaeth a deddfwriaeth arall Llywodraeth Cymru.

142. Rydym yn teimlo mai un o'r anawsterau o ran dull gweithredu cyfannol yw'r lluo o gyrff sy'n gyfrifol am amrywiol wasanaethau, gorfodaeth a dyletswyddau cyllid grant sefydliadau. Mae angen rhagor o eglurder ynghylch y swyddogaethau hyn.

6. Swyddogaeth awdurdodau lleol a mudiadau trydydd sector

Cyflwyniad

143. Mae'r bennod hon yn edrych ar y brif thema olaf a ddeilliodd o'r ymchwiliad: y swyddogaethau sy'n cael eu chwarae gan awdurdodau lleol a mudiadau trydydd sector wrth weithredu polisi amgylchedd hanesyddol.

Swyddogaeth a chyfrifoldebau awdurdodau lleol

144. Mae'n amlwg bod Awdurdodau Lleol yn chwarae rhan bwysig yng nghyswllt yr amgylchedd hanesyddol. Roedd rhai o'r ymatebwyr yn teimlo y dylid cryfhau'r swyddogaeth hon; roedd yr Institute for Archaeologists o'r farn:

“[...] the introduction of a statutory duty of care for the historic environment to be discharged by local authorities would provide an added safeguard for the historic environment.”⁹¹

145. Awgrymodd un ymatebydd arall “insisting that local authorities take more active responsibility for the sites/monuments in their areas”.⁹² Awgrymodd Parciau Cenedlaethol Cymru “it would be more appropriate if local authorities administered grants to historic properties on behalf of Cadw”.⁹³

146. Fodd bynnag, roedd amheuan ynghylch a oedd gan awdurdodau lleol y capasiti neu'r adnoddau i gyflawni eu swyddogaeth bresennol yn effeithiol. Roedd Cyngor Cefn Gwlad Cymru yn teimlo “local authorities have the potential to play a far more positive and effective role if sufficiently resourced in finance, capacity, experienced and creative staff”. Roedd Rob Scourfield o'r farn:

“LPAs are effectively the conduit between national (and wider) government policy, and the communities we serve through the implementation of local policies. LPAs receive some strategic support, but their ‘heritage’ capacity is typically minimal. As such, most LPAs can only concentrate on core statutory functions”⁹⁴

147. Roedd Ymddiriedolaeth Addoldai Cymru yn teimlo y gallai prinder adnoddau arwain at anghysondeb yn effeithiolrwydd awdurdodau lleol:

⁹¹ Institute for Archaeologists, HIS 42

⁹² Dr John Law, HIS 09

⁹³ Parciau Cenedlaethol Cymru, HIS 58

⁹⁴ Rob Scourfield, HIS 12

“Local authorities are the layer between Welsh Government and communities across Wales. We have the impression of a wide variation in standards and resourcing from authority to authority. Often there is a lack of capacity to do much more than meet minimal statutory requirements, and where there is a lack of expertise, it results in a lack of confidence and imagination.”⁹⁵

148. Soniodd Ymddiriedolaeth Archaeolegol Morgannwg-Gwent am ddiffyg swyddogion ag arbenigedd mewn awdurdodau lleol:

“Enforcement of planning approvals and conditions is also variable, with inconsistencies in policy between LPAs. The Trust feels strongly that any breaches of landscape conditions specifically designed to protect the historic landscape should be firmly dealt with by the LPAs. Not to do so is to devalue the time and effort of amenity groups and professionals who have worked together to achieve sensible and sensitive plans for historic sites. It moreover completely undermines the faith of the public in the collaboration of the LPA and amenity groups. Strong enforcement of landscape conditions are particularly important in historic parks and gardens and designed landscapes where mature trees and landscape features cannot be replaced once lost.”⁹⁶

149. Dywedodd Ymddiriedolaeth Adfywio'r Tywysog:

“A recent and unpublished survey of provision of historic environment officers employed in, or through, external arrangements to local government in Wales found that there are forty-eight (FTE) conservation staff directly working for Welsh Local Authorities, of whom only thirty-three are skilled trained (building) conservation specialists in permanent posts. Sixteen authorities have only one staff member who is a specialist.”⁹⁷

150. Roedd Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru yn ategu'r farn hon:

“In terms of how successful the systems are, there is some variance in their delivery around Wales due to the experience and seniority of the staff advising on historic environment issues. [...] For the future it seems that either Cadw needs additional resources to be able to input into such a large number of Listed Building Consent cases referred to them or Welsh

⁹⁵ Ymddiriedolaeth Addoldai Cymru, HIS 71

⁹⁶ Ymddiriedolaeth Archaeolegol Morgannwg-Gwent, HIS 23

⁹⁷ Ymddiriedolaeth Adfywio'r Tywysog, HIS 81

Government needs to enable local authorities to be more strongly resourced with conservation professionals so that delegation can be rolled out to more authorities in Wales.”⁹⁸

Cefnogaeth gan Lywodraeth Cymru a Cadw i awdurdodau lleol

151. Awgrymodd nifer o ymatebwyr fod y prinder adnoddau mewn awdurdodau lleol yn golygu ei bod yn anodd gweithredu blaenoriaethau strategol Llywodraeth Cymru a Cadw yn effeithiol. Dywedodd The Institute of Historic Building Conservation:

“While the Welsh Government is seen to support local authorities and third sector organisations in principle with the delivery of its historic environment policy, the reality is little real strategic support can be found, leaving LAs, individuals and developers under-resourced at the point of delivery.”⁹⁹

152. Gwnaeth Awdurdod Parc Cenedlaethol Arfordir Penfro bwynt tebyg:

“Cadw has encouraged regional forums of heritage expertise within the public sector, but the mixed results are all to do with capacity.”¹⁰⁰

153. Dywedodd Ymddiriedolaeth Adfywio'r Tywysog:

“Cadw engages well re the historic environment at conservation officer level but not necessarily so extensively at Corporate Director level where the strategic and budgetary decisions are being made.”¹⁰¹

154. Dywedodd Cymdeithas Llywodraeth Leol Cymru fod cydweithio yn digwydd:

“Cadw has set up a working group with local authorities to respond to the Simpson Compact commitment to review the scope for collaboration in the future delivery of support for listed and historic buildings.”¹⁰²

Swyddogaeth y pedair Ymddiriedolaeth archaeolegol ranbarthol

155. Mynegodd nifer o ymatebwyr eu cefnogaeth ar gyfer swyddogaeth y pedair ymddiriedolaeth archaeolegol ranbarthol. Eglurodd Cymdeithas Hynafiaethwyr a Naturiaethwyr Môn:

⁹⁸ Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru, HIS 82

⁹⁹ Institute of Historic Building Conservation, HIS 64

¹⁰⁰ Awdurdod Parc Cenedlaethol Arfordir Penfro, HIS 12

¹⁰¹ Ymddiriedolaeth Adfywio'r Tywysog, HIS 81

¹⁰² Cymdeithas Llywodraeth Leol Cymru

“The Welsh Local Authorities are not well equipped with professional staff with historic environment knowledge and experience. The Welsh Archaeological Trusts are funded in part by Cadw and the local authorities to fill this gap by providing development control advice. This is the most cost-effective way of doing it and should continue. If possible, it should become a statutory arrangement.”¹⁰³

156. Roedd yr Institute for Archaeologists yn teimlo y gellid cryfhau'r Ymddiriedolaethau:

“IfA is strongly supportive of the work of the four Trusts, all of which are registered under IfA's Registered Organisations Scheme (a quality assurance scheme for those providing archaeological services) and would welcome proposals to strengthen the service which the Trusts provide. In particular, measures to provide stronger links between the Trusts and local authorities would facilitate more effective management of the historic environment.”¹⁰⁴

Dibyniaeth awdurdodau lleol ar yr Ymddiriedolaethau

157. Roedd hi'n glir o'r dystiolaeth bod yr Ymddiriedolaethau'n darparu gwasanaeth pwysig i Awdurdodau Lleol. Eglurwyd mai'r rheswm dros yr angen am hyn oedd:

“One shortcoming in Wales is the lack of local authority County Archaeologists, who play an important role in England. Only Denbighshire has one.”¹⁰⁵

a

“Only the national parks and one local authority in Wales have their own archaeological officers; some have no dedicated conservation officers.”¹⁰⁶

158. Eglurodd Ymddiriedolaeth Archaeolegol Morgannwg-Gwent sut yr oedd hyn yn gweithio:

“[...] outside a few archivists, museum officers, conservation officers and the odd heritage officer, the authorities possess little in the way of historic environment expertise and rely on external support, in the main provided

¹⁰³ Cymdeithas Hynafiaethwyr a Naturiaethwyr Môn, HIS 45

¹⁰⁴ Institute for Archaeologists, HIS 42

¹⁰⁵ Monmouthshire Antiquarian Association

¹⁰⁶ Cyngor Archaeoleg Brydeinig a Chyngor Archaeoleg Brydeinig Cymru, HIS 65

by the Welsh Archaeological Trusts, who as charities can undertake such works provided they fall within their established objects. In this regard we have established a Memorandum of Understanding with the twelve Unitary Authorities in the former counties of Glamorgan and Gwent that covers the provision of historic environment support in respect of Archaeological Planning Management, Historic Environment Records, and general Heritage Management advice. This might be advanced as an example of best practice.”¹⁰⁷

159. Eglurodd Ymddiriedolaeth Archaeolegol Gwynedd sut yr oeddent yn gweithio ochr yn ochr ag Awdurdodau Lleol:

“A formal agreement exists between the Trust and relevant Local Authorities, who fund the Trusts to undertake monitoring of archaeological mitigation following determination of individual applications. The Historic Environment Record underpins this work, and maintenance of this is funded through RCAHMW. However the funding for both post-determination planning advice and HER maintenance is insufficient to provide a comprehensive service. In the case of HER maintenance the Welsh Archaeological Trusts contribute by using their own resources raised for charitable purposes, but this method of support is not necessarily sustainable.”¹⁰⁸

160. Fodd bynnag, roedd rhai pryderon yn codi o wahanu swyddogaethau:

“This is independent and authoritative but it is a concern that, as a consequence of this advice being out-sourced, local authorities have less sense of 'ownership' and engagement with the potential significance the archaeological heritage. The separation of in-house conservation specialists and out-sourced archaeological advice does tend to perpetuate a separation in approaches.”¹⁰⁹

161. Cyfeiriodd Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru at effaith bosibl peidio â datblygu sgiliau mewn awdurdodau lleol:

“[...] there is increased pressure to out-source expertise in conservation and landscape. This reduces the ability of the LA to react quickly and to have its own solid foundation of expert knowledge when dealing with

¹⁰⁷ Ymddiriedolaeth Archaeolegol Morgannwg-Gwent, HIS 23

¹⁰⁸ Ymddiriedolaeth Archaeolegol Gwynedd, HIS 35

¹⁰⁹ Cyngor Archaeoleg Brydeinig a Chyngor Archaeoleg Brydeinig Cymru, HIS 65

internal decisions as well as responding to development control and local plan issues.”¹¹⁰

Swyddogaeth a chyfraniad y trydydd sector

162. Roedd pawb yn cytuno ynghylch pwysigrwydd y trydydd sector i dreftadaeth. Pwysleisiodd Cyngor Gweithredu Gwirfoddol Cymru raddfa cyfranogiad y trydydd sector:

“The third sector is at the core of heritage activity. It includes very small groups working to get people involved in local action, and major organisations creating employment and providing significant services. [...] 617 organisations are involved in heritage; 480 of these are local organisations, whilst others work at a regional or national level.”¹¹¹

163. Dywedodd y Cyngor Archaeoleg Brydeinig a Chyngor Archaeoleg Brydeinig Cymru:

“[...] local community groups are seen as essential to supporting the work of the key historic environment bodies in Wales. Without the contribution of community groups, in terms of participation and funding, much of the archaeological activity in the heritage sector would be restricted to purely developer-led activities where planning considerations dictate that a watching brief or field investigation is necessary.”¹¹²

164. Fodd bynnag, soniodd nifer o ymatebwyr am ddiffyg adnoddau a chefnogaeth ar gyfer mudiadau o’r fath:

“The Prince’s Regeneration Trust supports several Building Preservation Trusts in developing projects and securing funding and the futures of places such as Cardigan Castle wouldn’t happen without the contribution of third sector organisations such as Cadwgan BPT. BPT’s need greater support and Welsh Government could usefully allocate more resource to enabling some of these third sector bodies to obtain the professional support they need.”¹¹³

165. Ysgrifennodd Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru:

¹¹⁰ Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru, HIS 82

¹¹¹ Cyngor Gweithredu Gwirfoddol Cymru, HIS 03

¹¹² Cyngor Archaeoleg Brydeinig a Chyngor Archaeoleg Brydeinig Cymru, HIS 65

¹¹³ Ymddiriedolaeth Adfywio’r Tywysog, HIS 81

“Funding should therefore be allocated to such third sector organisations to ensure continuity of contribution and the ability to respond more quickly and comprehensively if required.”¹¹⁴

166. Roedd Cyngor Gweithredu Gwirfoddol Cymru yn teimlo mai un ffordd o fynd i'r afael â'r mater hwn oedd:

“Both the Welsh Government and its sponsored bodies can help the sector’s contribution to the wider heritage agenda, by giving priority to community-led activity, as well as supporting umbrella bodies that in turn stimulate and support local action.”¹¹⁵

167. Cyfeiriodd Cymdeithas Hanes a Chofnodion Sir Feirionnydd at y cydweithrediad rhwng Llywodraeth a chyrrff eraill a'r trydydd sector:

“We place particular value upon the extent to which the Trust and the Commission have been able to bring the resources of a professional public service to bear upon the voluntary endeavours of the Merioneth Society. Our experience amply demonstrates the value of the support given by two bodies sponsored by the Welsh Government to an organisation in the voluntary sector. We believe that this is in full accord with the wishes of the Welsh Government itself, and we earnestly hope that this exemplar of collaboration between Government-sponsored bodies and the voluntary sector will never be impaired nor in any way endangered. We would wish to commend this earnest hope to the particular attention of the Committee.”¹¹⁶

Corff ymbarél ar gyfer y trydydd sector

168. Roedd nifer o alwadau am gorff ymbarél i ddod â'r trydydd sector ynghyd a'i gynrychioli. Gwelwyd y gallai'r dull gweithredu hwn fynd i'r afael â phroblemau gyda chapasiti ac adnoddau. Ysgrifennodd Ymddiriedolaeth Archaeolegol Morgannwg-Gwent:

“The vast majority of heritage-orientated organisations in the voluntary sector are very small specialist local groups and societies [...] The third sector might be given better capacity if the smaller bodies were linked up and supported through a national umbrella organisation – perhaps an equivalent to the Wales Environment Link – or regional or local equivalents,

¹¹⁴ Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru, HIS 82

¹¹⁵ Cyngor Gweithredu Gwirfoddol Cymru, HIS 03

¹¹⁶ Cymdeithas Hanes a Chofnodion Sir Feirionnydd, HIS 73

although in the latter case that would be likely to be incumbent on local authorities.”¹¹⁷

169. Pwysleisiodd yr Institute of Historic Building Conservation y gallai corff o'r fath gryfhau'r trydydd sector:

“The 3rd sector for the historic environment is relatively weak in Wales. In England, a representative body the 'Heritage Alliance', established in 2002, and brings together 92 member bodies, ranging from the National Trust, the Institute of Historic Building Conservation to the Chapels Society, which represent over 5 million individual members and another 450,000 volunteers [...] Its role is to be an authoritative, respected and influential advocate for the non-government heritage sector; share knowledge and experience across the sector; be the catalyst for collaborative working in the sector and beyond; and connect heritage with the big issues in 21st Century society. It provides a forum for members to formulate and promote policy on core issues, a support and information network and participates in all the major sectoral fora. A similar body exists in Scotland - The Built Environment Forum Scotland (BEFS). A valiant attempt led by the Civic Trust for Wales to establish a similar body in Wales failed as a result of limited support from Cadw.”¹¹⁸

170. Roedd Ymddiriedolaeth Ddinesig Cymru yn teimlo ei bod yn adeg briodol i edrych eto ar swyddogaethau mudiadau trydydd sector sy'n ymwneud â'r amgylchedd hanesyddol yng Nghymru “and to consider how joint working and collaboration could prove effective in achieving greater value for money and synergies.”¹¹⁹

171. Wrth drafod corff ymbarél o'r fath, dywedodd yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol:

“It is something that would undoubtedly improve the historic environment in Wales, so that, if funding was available, and the Minister was minded to support it, the National Trust would support it 100%.”¹²⁰

172. Fodd bynnag, roeddent yn rhybuddio:

¹¹⁷ Ymddiriedolaeth Archaeolegol Morgannwg-Gwent, HIS 23

¹¹⁸ Institute of Historic Building Conservation, HIS 64

¹¹⁹ Ymddiriedolaeth Ddinesig Cymru, HIS 62

¹²⁰ Yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol, Tystiolaeth Lafar

“There have been several attempts to bring people together in the past, and they have all floundered due to a lack of capacity and people’s ability to deliver. Some organisations have only one or two people covering wide geographical areas, so they do not have the time, let alone the resources, to contribute effectively. An organisation like Heritage Link is only as good as the input it gets. It does not work unless people commit to it. So support is required to get it off the ground and there is a need for a range of organisations to step up and support it for it to get through.”¹²¹

Y sector preifat

173. Pwysleisiwyd swyddogaeth y sector preifat hefyd:

“The Welsh Government rarely seems to acknowledge the fact that the private sector plays an important role in the investigation, management and promotion of Welsh archaeology and heritage. Considerable expertise lies within this sector today. A Heritage Bill for Wales should explicitly recognise the diversity of the heritage community in Wales. This community includes private sector, third-sector and public sector organisations, as well as the academic and community sectors. A commitment to promote the well-being of each sector should be included in the bill and an objective set to maintain this diversity and encourage co-operation across the heritage community. It is particularly important that a spirit of entrepreneurship and innovation is fostered if the true value of Welsh heritage resource is to be realised for the cultural and economic benefit of the nation.”¹²²

Safbwyntiau’r Gweinidog

174. Pwysleisiodd y Gweinidog i’r Pwyllgor pa mor bwysig yw awdurdodau lleol i ddiogelu, i reoli ac i hyrwyddo’r amgylchedd hanesyddol yng Nghymru, yn enwedig drwy’r broses cynllunio. Cyfeiriodd at bwysigrwydd y Fforwm Treftadaeth Adeiledig (a ddefnyddir gan Cadw ac awdurdodau lleol i rannu cyngor ac arbenigedd) a’r Grŵp Amgylchedd Hanesyddol (sy’n cynghori Llywodraeth Cymru ar bolisi yn y maes hwn). Dywedodd y byddai’n edrych ar y fframwaith hwn ochr yn ochr â’i adolygiad parhaus o bolisi amgylchedd hanesyddol Cymru.

175. Yng nghyswllt y beichiau ar awdurdodau lleol i ymdrin ag adeiladau mewn perygl, dywedodd y Gweinidog:

¹²¹ Yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol, Tystiolaeth Lafar

¹²² Trysor, HIS 54

“We have to figure out, alongside our local government partners, how to share the burden of risk. Local authorities have sweeping powers to do things with listed buildings, for instance, but the risk involved can be extreme. It can also be extraordinarily time consuming for officers within local authorities, in particular, but for others, too. We need some kind of system that spreads the risk a little, so that we are not expecting local authorities necessarily to take on the whole burden of a multi-million-pound refurbishment job because a listed building has become dilapidated because an owner is recalcitrant or incapable of doing anything about it. That would involve an all-Wales lead. We have to think about putting an all-Wales arm around the shoulder of conservation officers and the local authorities in which they work, and finding some vehicle for ensuring that the local authorities are not left holding the baby, financially speaking. We know what happens when they are: very few of them will make forward progress, because they will avoid the risk. Quite how that shapes up, I am not too sure. Ideas on a postcard, please.”

176. Gyda golwg ar y trydydd sector amgylchedd hanesyddol, dywedodd y Gweinidog ei fod yn fywiog ond roedd yn cydnabod ei fod yn agored i niwed ac yn anghyfartal. O'r herwydd roedd ganddo bryderon ynghylch gwydnwch y sector gyda'i ddibyniaeth trwm ar gyllid cyhoeddus, yn enwedig gan y bydd cyllidebau'n parhau i gael eu cwtogi. Yn ei dystiolaeth lafar, dywedodd:

“We all want to see a vibrant third sector. I do not want to curtail the very heterogeneous nature of the groups that are part of looking after and interpreting the historic environment in Wales. That is certainly something to avoid. It is very important that, as we talk this all through, everybody pulls together for the sake of the first principles that we agreed on. Why are we doing this? Who are we doing it for? Are we being careful about not duplicating effort? Is there a more streamlined, co-operative way in which we could proceed?”

Strategaeth Amgylchedd Hanesyddol a chynllun gweithredu

177. Dywed y Strategaeth Amgylchedd Hanesyddol mai un her sylweddol i'r sector yw 'ei wydnwch a'i allu yn y dyfodol i gynnal, heb sôn am ddatblygu, gweithgareddau a darparu gwasanaethau'. Mae'n derbyn hefyd bod '25 o awdurdodau cynllunio lleol yng Nghymru ac mae eu gallu i gyflawni gwaith cadwraeth arbenigol a gwasanaeth archaeoleg yn amrywio' a bod 'trydydd sector yr amgylchedd hanesyddol yn cynnwys llawer o fudiadau bach, sydd yn aml heb ddigon o adnoddau, y gall rhai ohonyn nhw fod yn cystadlu am adnoddau sy'n lleihau' (p25).

178. Mae camau penodol yn y cynllun gweithredu sy'n ymwneud ag awdurdodau lleol a mudiadau trydydd sector yn cynnwys:

- comisiynu arfarniad o'r opsiynau ar gyfer cyflawni gwasanaethau'r awdurdodau lleol ym maes yr amgylchedd hanesyddol, gan gynnwys opsiynau ar gyfer cydweithio rhanbarthol agosach;
- cynnal dadansoddiad o strwythur, gwydnwch a gallu presennol y trydydd sector yng Nghymru wrth roi cymorth cadarn i'r amgylchedd hanesyddol, ac yn arbennig asedau treftadaeth sydd mewn perygl;
- comisiynu adolygiad o opsiynau ar gyfer sefydlu corff treftadaeth genedlaethol wedi'i seilio ar aelodau (fel Cynghrair Treftadaeth i Gymru neu Fforwm Amgylchedd Hanesyddol i Gymru), a fydd yn ffocws ar gyfer gweithredu cydlynol ar draws y trydydd sector yng Nghymru;
- comisiynu arfarniad o'r opsiynau ynglŷn â sefydlu Ymddiriedolaeth Treftadaeth i Gymru (gan naill ai cydlynu gwaith yr Ymddiriedolaethau Cadwraeth Adeiladau neu Ymddiriedolaeth Cadwraeth Adeiladau cwbl newydd) a fyddai'n bodoli fel corff i ysgwyddo perchnogaeth a rheolaeth adeiladau a gweithredu fel corff cynghori.

Ein Safbwynt

179. Rydym yn teimlo bod y dystiolaeth a glywsom i gefnogi corff ymbarél yn darbwyllo. Rydym yn teimlo y byddai corff o'r fath yn dod â'r amrywiol sefydliadau ynghyd ac yn eu cynrychioli, ac yn chwarae rhan bwysig yn y gwaith i gryfhau'r trydydd sector. Roeddem yn teimlo bod y cysyniad o gorff cynrychioladol, yn debyg i English Heritage a'i sefydliad cyfatebol yn yr Alban, yn un cyffrous.

180. Ar ben hyn, rydym yn teimlo y dylai Llywodraeth Cymru edrych ar bosibilrwydd corff o'r fath yn cynrychioli sefydliadau "anllywodraethol", hy yw sefydliadau preifat a thrydydd sector.

181. O ran swyddogaeth a chyfrifoldebau awdurdodau lleol, a lliniaru diffyg arbenigedd, rydym yn teimlo y byddai'r corff cynrychioladol hwn mewn sefyllfa dda i helpu a darparu arbenigedd i'r awdurdodau lleol ar eu cyfrifoldebau.

Argymhelliad

Argymhelliad 14: Dylai Llywodraeth Cymru edrych ar bosibilrwydd sefydlu corff ymbarél cynrychioladol, fel English Heritage, i gynrychioli sefydliadau anllywodraethol yn y trydydd sector a'r sector preifat.

Tystion

Darparodd y tystion canlynol dystiolaeth lafar i'r Pwyllgor ar y dyddiadau a nodir isod. Gellir gweld trawsgrifiadau o'r holl sesiynau tystiolaeth lafar yn llawn ar <http://www.senedd.cynulliadcymru.org/ielssueDetails.aspx?Ild=3978&Opt=3>

5 Gorffennaf 2012

Peter Gomer, Cyngorydd Polisi Dros Dro - Hamdden, Diwylliant, Twristiaeth a Threftadaeth	Cymdeithas Llywodraeth Leol Cymru
--	-----------------------------------

11 Gorffennaf 2012

Dr Eurwyn Wiliam, Cadeirydd y Comisiwn	Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru
Catherine Hardman, Comisiynydd a Chadeirydd y Pwyllgor Archifau	Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru
Dr Peter Wakelin, Ysgrifennydd y Comisiwn	Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru
Huw Lewis AC, y Gweinidog Tai, Adfywio a Threftadaeth	Llywodraeth Cymru
John Howells, Cyfarwyddwr Tai, Adfywio a Threftadaeth	Llywodraeth Cymru
Marilyn Lewis, Cyfarwyddwr	Cadw
Steve Webb, Cyfarwyddwr Datblygu	Croeso Cymru

19 Gorffennaf 2012

Dr Emma Plunkett-Dillon, Pennaeth Cadwraeth Cymru	Yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol
Peter Jones-Hughes Prif Swyddog Cadwraeth	Cyngor Bwrdeistref Sirol Conwy
Edwina Hart AC, y Gweinidog Busnes, Menter, Technoleg a Gwyddoniaeth	Llywodraeth Cymru
Steve Webb, Cyfarwyddwr Datblygu	Llywodraeth Cymru
Lucy O'Donnell, Cyfarwyddwr Cynorthwyol, Ymgysylltu â'r Cyhoedd a Llywodraethu	Cadw

Rhestr o dystiolaeth ysgrifenedig

Darparodd y bobl a'r sefydliadau canlynol dystiolaeth ysgrifenedig i'r Pwyllgor. Gellir gweld yr holl dystiolaeth ysgrifenedig yn llawn ar

<http://www.senedd.cynulliadcymru.org/mglIssueHistoryHome.aspx?Ild=3978&Opt=0>

Sefydliad	Cyfeirnod
Gareth Davies	HIS 01
Christopher Currie	HIS 02
Cyngor Gweithredu Gwirfoddol Cymru	HIS 03
Lynne Rees	HIS 04
John a Cecilia Evans	HIS 05
Nigel Clubb	HIS 06
Rory Wilson	HIS 07
The Twentieth Century Society	HIS 08
Dr Law	HIS 09
Ian Thompson	HIS 10
Yr Athro Ralph Griffiths	HIS 11
Rob Scourfield	HIS 12
Ymddiriedolaeth Celf Brycheiniog	HIS 13
Battlefield Trust	HIS 14
National Association of Mining History Organisation	HIS 15
John M Lewis	HIS 16
Cymdeithas Ddinesig Aberystwyth a'r Cylch	HIS 17
Ffederasiwn Amgueddfeydd ac Oriolau Celf Cymru	HIS 18
Cymdeithas Hynafiaethau Cymru	HIS 19
Patrick Sims-William	HIS 20
Peter Howell	HIS 21
Vera Jenkins	HIS 22
Ymddiriedolaeth Archaeolegol Morgannwg-Gwent	HIS 23
Adfer Ban a Chwm	HIS 24

Ymddiriedolaeth Archaeolegol Clwyd-Powys	HIS 25
Cymdeithas Brycheiniog a Chyfellion yr Amgueddfa	HIS 26
Gavin Johns	HIS 27
Wales Planning Consultant Forum	HIS 28
Y Gymdeithas Henebion	HIS 29
Cymdeithas Ddinesig Ardal Wrecsam	HIS 30
Cliff Croft	HIS 31
Yr Athro J Smith a Dr Ll Smith	HIS 32
Dr E Williams	HIS 33
The Monmouthshire Antiquarian Association	HIS 34
Ymddiriedolaeth Archaeolegol Gwynedd	HIS 35
Ymddiriedolaeth Archaeolegol Dyfed	HIS 36
The Pembrokeshire Historical Trust	HIS 37
Y Gweinidog Tai, Adfywio a Threftadaeth	HIS 38
International Council on Monuments and Sites	HIS 39
The Society for Nautical Research	HIS 40
Matthew Rimmer	HIS 41
Sefydliad yr Archaeolegwyr	HIS 42
Joint Nautical Archaeology Policy Committee	HIS 43
Richard Keen	HIS 44
Cymdeithas Hynafiaethwyr a Naturiaethwyr Môn	HIS 45
Country Land and Business Association	HIS 46
Cyngor Cefn Gwlad Cymru	HIS 47
F Alan Aberg	HIS 48
Ruperra Castle Preservation	HIS 49
Y Sefydliad Cynllunio Trefi Brenhinol	HIS 50
Cronfa Dreftadaeth y Loteri	HIS 51
Christopher Taylor	HIS 52
Cyfeillion Llong Casnewydd	HIS 53
Trysor	HIS 54
Jill Morgan	HIS 55

Adam Gwilt	HIS 56
Richard Edwards	HIS 57
Parciau Cenedlaethol Cymru	HIS 58
Richard Shakeshaft	HIS 59
Headland Archaeology Ltd.	HIS 60
Prospect Heritage Branch	HIS 61
Ymddiriedolaeth Ddinesig Cymru	HIS 62
Partneriaeth Cydwasanaethau GIG Cymru - Gwasanaethau Cyfleusterau	HIS 63
Institute of Historic Building Conservation	HIS 64
Cyngor Archaeoleg Brydeinig a Chyngor Archaeoleg Brydeinig Cymru	HIS 65
Cymdeithas Melinau Cymru	HIS 66
RenewableUK Cymru	HIS 67
Y Gymdeithas Fictorianaid	HIS 68
Mango Planning and Development Limited	HIS 69
Dr D Leigh	HIS 70
Yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol	HIS 71
Ymddiriedolaeth Addoldai Cymru	HIS 72
Cymdeithas Hanes a Chofnodion Sir Feironnydd	HIS 73
Non Jenkins	HIS 74
The Society of Antiquaries of London	HIS 75
Y Gweinidog Busnes, Menter, Technoleg a Gwyddoniaeth	HIS 76
Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru	HIS 77
Richard Haslam	HIS 78
Amgueddfa Genedlaethol Cymru	HIS 79
Peter Jones-Hughes	HIS 80
Edward Holland	HIS 81
Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru	HIS 82

Debyniwyd gwybodaeth ysgrifenedig ychwanegol gan y sefydliad canlynol:

Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru

